

Koers Noord: op weg naar pieken
Duurzame groei door
omschakeling naar een kenniseconomie
2007 2008 2009 2010

Dit is het programmadocument Noord-Nederland.

Dit document omvat het gebiedsgerichte economische programma voor Noord-Nederland voor 2007. Het document is opgesteld door het Samenwerkingsverband Noord-Nederland en het Ministerie van Economische Zaken, ten behoeve van de Programma Commissie Noord-Nederland.

Koers Noord: op weg naar pieken

Duurzame groei door

omschakeling naar een kenniseconomie

2007 2008 2009 2010

	Inleiding 5
	Inleiding 6
	Aanpak 8
	Leeswijzer 10
	Economisch profiel 13
	Situatieschets en knelpunten analyse 14
	Opgave 1: het uitbouwen van pieken van nationaal belang 18
	Opgave 2: transitie in regionale speerpuntsectoren 32
	Opgave 3: versterking van het MKB op het gebied van innovatie, export en opleidingsniveau van het personeel 38
	Opgave 4: oplossen van ijlheid door het versterken van ruimtelijk economische concentraties 40
	Programma 42
	Programma- en actielijnen voor het uitbouwen van pieken van nationaal belang 44
	Programma- en actielijnen voor transitie in regionale speerpuntsectoren 50
	Regelingen en voorzieningen voor versterking van het MKB 52
	Bijlagen 55
	Organisatie van het programma 56
	Samenstelling van de Programma Commissie Noord-Nederland 57
	Verantwoording 58

1 _ Inleiding

Inleiding

Met het uitbrengen van de nota 'Pieken in de Delta' is het wegwerken van het economische faseverschil van regio's als beleidsdoelstelling van het rijksbeleid losgelaten. Het nieuwe beleid richt zich op het stimuleren van economische kansen in alle regio's. Dit gebeurt in de vorm van zes gebiedsgerichte programma's. Het programma voor Noord-Nederland 'Koers Noord' is één van deze zes.

Het doel van dit 'Koers Noord'-programma is het versterken van de (inter)nationale concurrentiekracht van de regio langs drie lijnen:

1. Het uitbouwen van de economische pieken van nationaal belang. Een piek is een cluster van bedrijvigheid en kennis dat van (inter)nationale betekenis is of kan worden en dat zich onderscheidt door focus en massa. Dit programma concentreert zich op drie pieken.
2. Het bewerkstelligen van een transitie naar een meer kennisintensief en innovatief bedrijfsleven in regionaal belangrijke sectoren (regionale speerpunten) en naar ontwikkeling van nichemarkten met spin-offs voor de regionale werkgelegenheid.
3. Het realiseren van een algehele transitie naar een meer hoogwaardige, kennisintensieve economie. Dit door middel van een op de noordelijke regio toegespitst tijdelijk innovatiebeleid voor het MKB, dat aanvullend is op het nationale beleid van EZ. Het gaat daarbij om het vergroten van het innoverende vermogen en het vermogen tot valorisatie van kennis, het stimuleren van de export en het verhogen van het opleidingsniveau van de aanwezige en potentiële beroepsbevolking.

De drie lijnen richten zich op het tot stand brengen van optimale synergie: juist op de snijvlakken tussen nationaal en regionaal belangrijke clusters liggen de kansen voor Noord-

Nederland. Het ondersteunen van de algehele transitie naar een kenniseconomie zorgt dat de slag naar vermarkting van kennis wordt gemaakt en dat regionale spin-off ontstaat.

Met de lijnen 2 en 3 geeft dit programma tevens inhoud aan de Motie van het Tweede Kamerlid Van Dijk c.s. (Kamerstuk 29.697, nr. 9) om gedurende vier jaar te werken aan de bredere transitie van Noord-Nederland naar een kenniseconomie.

In alle lijnen staat de bijdrage aan het vergroten van de innovatieve kracht van Noord-Nederland centraal.

Dwars door de lijnen heen loopt bovendien een andere opgave voor Noord-Nederland: het oplossen van de ijlheid van de noordelijke economie. Daaraan wordt invulling gegeven door bij projecten vanuit lijn 1 en 2 ook in te zetten op ruimtelijke versterking van de clustervorming. Voor sectoren waarin dit relevant is (bij toerisme bijvoorbeeld, is dit minder het geval) kan zo'n versterking optreden doordat projecten binnen de kernzones vooral neerslaan binnen de vier noordelijke grote steden dan wel de Eemsdelta, waar ook kennisinstellingen en andere bedrijven uit het cluster (of andere clusters) gevestigd zijn.

Verder biedt de ligging van Noord-Nederland de mogelijkheden de schakelfunctie tussen de Randstad en Noordoost-Europa (Duitsland, nieuwe lidstaten EU, Scandinavië en Rusland) verder uit te bouwen via het concept van de zogenaamde Noordelijke Ontwikkelings As. Deze as is een potentiële ontwikkelingsas tussen de Randstad en Noordoost-Europa. Noord-Nederland kan hierop een intermediaire positie innemen ('stepping stone'). Na de val van de Muur en de toetreding van Polen en de Baltische staten tot de Europese Unie zijn er nieuwe kansen om grensoverschrijdende projecten te ontwikkelen op de kennisgebieden waarop Noord-Nederland excelleert¹.

¹ Met de grensoverschrijdende conferentie 26 juni van 2006 in Assen is hiertoe al een aanzet gegeven. Ook zijn er nieuwe partnerschappen en samenwerkingsverbanden mogelijk, gebaseerd op oude economische banden.

Aanpak

Bij het opstellen van dit programma is gestreefd naar een afstemming met initiatieven die qua thematiek nauw bij het programma aansluiten. Dit is allereerst het geval met de nationale innovatieprogramma's voor de zogenaamde sleutelgebieden: economische activiteiten waarmee Nederland kan excelleren². De raakvlakken tussen deze programma's en de gebiedsgerichte Pieken in de Delta-programma's vloeien er uit voort dat de kansrijke economische clusters vaak regionaal zijn verankerd en dat in deze verankering een basis ligt om hun kansen en excellentie verder uit te bouwen. In de gebiedsgerichte programma's wordt ingezet op het creëren van optimale condities voor deze clusters om de kansen ook daadwerkelijk te kunnen realiseren. Dit ondermeer door versterking van het organiserend vermogen, verbetering van het ondernemingsklimaat en het verbeteren van de ruimtelijke condities voor samenwerking op het vlak van innovatie. Hierbij ligt het accent op het slaan van de brug van kennis naar toepassing. In de nationale Innovatieprogramma's wordt sterker ingezet op kennisontwikkeling en industrieel onderzoek.

Naast de nationale innovatieprogramma's bestaat een generiek nationaal innovatie-, kapitaal-, export- en arbeidsmarktinstrumentarium gericht op het hele bedrijfsleven, waarvan met name MKB en starters profiteren.

² Voor de Nederlandse watertechnologiesector is in 2006 het Innovatieprogramma Watertechnologie van start gegaan. Het programma is gericht op de verbetering van de positie van de Nederlandse watersector op de wereldmarkt door middel van samenwerking en innovatie. Voor het programma is een budget van € 45 miljoen beschikbaar. Daarnaast is in het kader van de Investeringsimpuls 2006 € 35 miljoen beschikbaar gesteld voor de vorming van een Technologisch Top Instituut Watertechnologie. Dit instituut gaat in 2007 van start. Het in Leeuwarden gevestigde Wetsus vormt de kern van het instituut.

Verder is er voor de scheepsbouw, naast de reeds bestaande borgstellingregeling (garantstelling door het Rijk van maximaal 80 % van het krediet dat de bouwer van de bank betreft), voor de periode 2007 t/m 2009 een innovatieregeling scheepsbouw aangekondigd (€ 20 miljoen per jaar) en is door het nieuwe kabinet in 2007 goedkeuring gegeven voor de uitvoering van een Maritiem Innovatieprogramma.

Voor energie is er het nationaal programma Energietransitie.

Ook op het snijvlak van agribusiness en life sciences (op het gebied food en nutrition) is een nationaal programma ontwikkeld. Wageningen Centre for Food Sciences en de Food & Nutrition Delta zijn hiervan onderdeel. Voor life sciences wordt verder gewerkt aan een programma voor Life Sciences en Gezondheid en zijn middelen gealloceerd voor een Innovatieprogramma Bio Medical Materials.

Voor het toeristisch beleid bestaat al langer de Vernieuwde Toeristische Agenda die zich vooral richt op het binnenhalen van de buitenlandse toerist.

Voor internationale samenwerkingsprojecten bestaat ook een Europees programma (Interreg IV).

Het bestaan van deze initiatieven verklaart waarom binnen dit programma niet voor alle sectoren en op alle velden acties worden ontwikkeld. Bij de toetsing van projectaanvragen zal moeten worden bepaald in hoeverre in deze aanvragen reeds is of wellicht beter vanuit nationale programma's en instrumenten kan worden voorzien.

Gedurende de looptijd van dit programma zullen er waarschijnlijk nieuwe initiatieven genomen worden die ook voor het onderhavige programma van belang zijn. De afstemming met die initiatieven zal voortdurend punt van aandacht zijn.

Dit programmadocument kan voor het ministerie van Economische Zaken en het Samenwerkingsverband Noord-Nederland (SNN) tevens de basis zijn om afstemming te zoeken met initiatieven van andere overheden, voor zover dat bijdraagt aan het realiseren van de geformuleerde ambities, opgaven en programmajnen en voor zover er ruimte aanwezig lijkt voor effectieve beïnvloeding. Hierbij valt bijvoorbeeld te denken aan het zoeken van afstemming met de initiatieven van de ministeries van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en Sociale Zaken en Werkgelegenheid voor betere aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt en met de Kennis Investerings Agenda van het SNN.

Tevens vormt het 'Koers Noord'-programma de basis voor afspraken over de invulling van het meerjarenprogramma van de Noordelijke Ontwikkelings Maatschappij met het ministerie van Economische Zaken. In overleg met Syntens wordt gezocht naar mogelijke synergie ten aanzien van innovatieadvies en -begeleiding van individuele ondernemers en synergie in de projecten gericht op clusters en clustervorming. Met de Kamers van Koophandel zal worden gezocht naar synergie, met name ten aanzien van exportactiviteiten.

Hoewel de doelstelling van de Europese Structuurfondsen (EFRO) breder is dan die van het 'Koers Noord'-programma, ligt de focus van het Europese programma meer dan in het verleden op innovatiebevordering en het versterken van kansrijke

clusters. De Europese Commissie heeft bepaald dat 56% van de zogenaamde Doelstelling 2-gelden uit het programma voor kennis en innovatie moet worden ingezet. Op die punten zal worden gestreefd naar het bereiken van zoveel mogelijk inhoudelijke synergie en procedurele afstemming tussen het 'Koers Noord'-programma en het operationeel EFRO-programma voor Noord-Nederland (OP-EFRO-Noord).

De uitvoering van het programma, op basis van een meerjarige programmatische aanpak, vindt plaats in de periode 2007 tot en met 2010. Het programma is dynamisch van opzet en zal ieder jaar op basis van ervaringen en ontwikkelingen worden gemonitord en kunnen worden bijgesteld.

Van 'Kompas voor het Noorden' naar 'Koers Noord'

In de periode 2000-2007 is met succes uitvoering gegeven aan het ruimtelijk economisch programma 'Kompas voor het Noorden'. Het 'Kompas' vormde een breed programma voor de versterking van de ruimtelijk economische structuur. Het programma richtte zich zowel op directe versterking van de marktsector, als op meer voorwaardenscheppende activiteiten. Halverwege de looptijd van het programma is door Ecorys-NEI een evaluatie uitgevoerd¹. De beoordeling van het programma had betrekking op relevantie, effectiviteit, efficiëntie en uitvoering en was over het algemeen positief. Tegen de achtergrond van de conjuncturele inzinking waarin de economie zich op dat moment bevond, vloeide uit de evaluatie de aanbeveling voort dat binnen het programma de nadruk sterker zou moeten komen te liggen op de directe versterking van de markt-sector. Met name de maatregelen gericht op vergroting van de innovativiteit en de stuwendheid (exportgerichtheid) van het noordelijk bedrijfsleven verdienden volgens de evaluatie extra aandacht. Voorwaardenscheppende maatregelen (bijvoorbeeld de aanleg van bedrijventerreinen, toeristische infrastructuur, en dergelijke) werden als minder relevant beschouwd.

Deze aanbevelingen leidden tot beleidsbijstellingen in de tweede helft van de looptijd van het Kompasprogramma en werken verder door in de scope van het nieuwe programma. Vanuit het nieuwe programma worden voorwaardenscheppende projecten nog slechts ondersteund indien zij een directe relatie hebben met het centrale thema van dit programma (kennis en innovatie). De versterking van de noordelijke economie in de volle breedte, die centraal stond in het Kompas-programma, maakt in de nieuwe aanpak plaats voor een meer selectieve benadering waarin het vergroten van het innoverend vermogen het uitgangspunt is.

Deze nadrukkelijke focus is overigens ook mogelijk doordat dankzij de uitvoering van het Kompas-programma de ruimtelijke voorzieningen ten behoeve van het economisch functioneren goed op orde zijn gebracht. Dat geldt niet alleen voor de voorraad beschikbare bedrijventerreinen, ook is een kwaliteitsimpuls aan de bestaande bedrijventerreinen gegeven door uitvoering van een fors aantal revitaliseringprojecten en is de toeristische infrastructuur, bijvoorbeeld door de uitvoering van het Friese Merenproject, nagenoeg gecompleteerd. Voor resterende projecten op dit vlak kan verder gebruik gemaakt worden van nationale beleidsinstrumenten (zoals de Topperregeling, BRTN).

¹ Ecorys-NEI, *Mid Term Review Kompas voor het Noorden*, Rotterdam 2003.

Leeswijzer

In hoofdstuk 1 van dit programmadocument, het economisch profiel, wordt een schets gegeven van de sterkten en zwakten van de Noord-Nederlandse economie. Vervolgens worden in een drietal paragrafen de drie opgaven voor Noord-Nederland op het gebied van het versterken van kansrijke clusters en het MKB uitgewerkt.

Een vierde paragraaf gaat in op de ruimtelijke bundeling van activiteiten in het licht van opgave 4: het tegengaan van economische ijheid. Deze opgave loopt dwars door alle programmalijnen ten aanzien van de versterking van kansrijke clusters heen, en zal dan ook een van de toetsingscriteria vormen bij het beoordelen van projecten in de zes kansrijke sectoren.

In hoofdstuk 2 is het programma uitgewerkt.

In de eerste paragraaf van hoofdstuk 2 zijn de programma- en actielijnen opgenomen waarlangs uitwerking wordt gegeven aan de opgaven en ambities ten aanzien van de pieken van nationaal belang (opgave 1).

Gegeven de belangrijke samenhang tussen ontwikkelingen in het regionaal belangrijke agribusiness-cluster in Noord-Nederland en die in overige agribusiness-clusters van Nederland, is coördinatie van deze ontwikkelingen evenzeer een opgave van nationaal belang en zijn de programma- en actielijnen voor de

agribusiness-sector toegevoegd aan de lijnen voor opgave 1. De Programma Commissie adviseert de Minister van Economische Zaken en het dagelijks bestuur van het SNN deze programma- en actielijnen voor opgave 1 als kader te laten fungeren voor het subsidiëren van projecten op grond van de Subsidieregeling Pieken in de Delta 2007. In deze regeling zullen tevens de beoordelingscriteria en eventuele afwijzingsgronden voor subsidies aan projecten worden aangegeven.

In de tweede paragraaf worden de programma- en actielijnen weergegeven die zijn gericht op realisatie van opgave 2: het bewerkstelligen van een transitie in regionaal belangrijke sectoren naar meer kennisintensieve, innovatieve toepassingen en spin offs voor de regionale werkgelegenheid. De Programma Commissie adviseert het SNN deze lijnen een rol te laten spelen bij de realisatie van deze opgave en bij subsidietoekenning aan projecten op grond van het programma Koers Noord.

In de derde paragraaf worden de denkbare hoofdelementen genoemd van regelingen die strekken tot realisatie van opgave 3, het bewerkstelligen van een algehele transitie naar een meer hoogwaardige, kennisintensieve economie door een tijdelijk innovatiebeleid voor het MKB.

De Programma Commissie adviseert het SNN deze regeling een rol te laten spelen bij de realisatie van de opgave en de subsidietoekenning aan projecten op grond van het programma Koers Noord.

In de Bijlagen wordt ingegaan op de organisatie van het programma, de samenstelling van de Programma Commissie en de verantwoording voor de ontwikkeling van het programma.

2

■ Economisch Profiel

Situatieschets en knelpuntenanalyse

De keuzes in het programma worden gemaakt tegen de achtergrond van een aantal sterkten en zwakten van de noordelijke economie. Het formuleren van deze sterkten en zwakten is behulpzaam om enerzijds de kansen van nationaal belang te kunnen definiëren, en anderzijds om gericht de knelpunten te kunnen oplossen.

Sterkten: goed leef- en vestigingsklimaat en kansrijke, goed verankerde clusters

Noord-Nederland bestaat uit de provincies Fryslân, Groningen en Drenthe. Met ruim 1,7 miljoen inwoners (11% van Nederland) op ruim een kwart van het Nederlandse grondgebied is Noord-Nederland een relatief dunbevolkte regio. Hierdoor kan de regio de ruimtevrugnende functies zoals werken, wonen, natuur en recreatie goed inpassen. De congestie is beperkt, de kwaliteit van de woon- en leefomgeving is hoog en er is voldoende aanbod van bedrijfsruimte tegen concurrerende prijzen. Arbeid is in Noord-Nederland tegen redelijke lonen beschikbaar.

Met de Rijksuniversiteit Groningen heeft Noord-Nederland een belangrijk centrum voor kennisontwikkeling, terwijl in de clusters water en sensortechnologie belangrijke sectorspecifieke kenniscentra bestaan in de vorm van de TTI-Wetsus, respectievelijk ASTRON/LOFAR. Deze sectoren hebben goede perspectieven op internationale groeimarkten. De aantrekkelijke omgeving draagt bij aan een sterke regionale positie in het toerisme en de historisch gegroeide sectoren landbouw en energie hebben een goede verankering in de regio.

Noord-Nederland kent geen echt dominante sectoren. De kracht moet vooral komen uit de breedte van en de snijvlakken tussen sectoren. De uitgangspositie hiervoor is gunstig; er vinden nu reeds veel ontwikkelingen plaats op het snijvlak tussen disciplines en er is veel potentie voor synergie tussen de clusters. Het midden- en kleinbedrijf is sterk vertegenwoordigd in Noord-Nederland met een werkgelegenheidsaandeel van 75%, en zal een rol moeten spelen bij het valoriseren van kennis. Met 650.000 banen heeft Noord-Nederland een aandeel van 9% in de nationale werkgelegenheid. Daarnaast is de arbeidsproductiviteit de afgelopen jaren gegroeid.

Zwakten: economische ijheid, onvoldoende 'kassa', onvoldoende innovatief MKB en mismatch op de arbeidsmarkt

In de geschetste structuur schuilen echter voor een deel ook de zwakten van Noord-Nederland. De geografische spreiding in het Noorden geeft een historische verklaring voor ijle verbindingen tussen kennisinstellingen en bedrijven onderling.

Zo is er in de kansrijke sectoren nog behoefte aan verdere uitbouw van het organiserend vermogen. Ook wordt nog onvoldoende gewerkt aan het identificeren van kansrijke marktvensters, terwijl op de snijvlakken tussen sectoren nog onvoldoende gemeenschappelijke agenda's en markten zijn gedefinieerd.

Alhoewel de primaire landbouw met de daaraan gerelateerde voedings- en genotmiddelenindustrie een sterke massa heeft in Noord-Nederland, drijft deze sector voor een deel op lage kosten en staat hij onder druk van veranderend gemeenschappelijk landbouwbeleid en WTO-afspraken³. Ook sectoren als de traditioneel relatief sterk aanwezige metaalsector drijven sterk op lage kosten. Veel van de producten uit deze sectoren zijn aan het eind van hun levenscyclus. Innovatie krijgt vooral gestalte in procesinnovaties en minder in vernieuwende productinnovaties.

De publieke sector, die een sterke groei heeft gekend in met name de gezondheids- en welzijnzorg en in onderwijs en openbaar bestuur, draagt nauwelijks bij aan de regionale concurrentiekracht. Het toerisme ondervindt concurrentie van goedkoop te bereiken buitenlandse bestemmingen.

Er zal dus gefocust moeten worden op innovatieve concepten en innovatieve productmarkt-combinaties om duurzaam groeiperspectief en comparatief voordeel te behouden. Daarbij ligt een versnelde omschakeling van de klassieke 'productieregio' die Noord-Nederland nog steeds in overwegende mate is, naar een meer kennisintensieve, zogenaamde clusterregio het meest voor de hand . In het toerisme en in de landbouw, die verbindingen kan leggen met innovatieve voedseltechnologie en met energie (biobrandstoffen) is daar ook potentieel voor. In de sectoren water, energie en sensorsysteemtechnologie mag nog verder gewerkt worden aan versterking van het organiserend vermogen en het ontwikkelen van spin offs en

³ Dit geldt minder voor regionaal gebonden activiteiten als veilingen. Indien echter de afzet van agrarische producten wordt bedreigd door concurrentie uit lage lonen landen, dan komen ook deze activiteiten onder druk.

⁴ Een clusterregio is een regio met een hoge economische groei, een gespecialiseerde economische structuur en een concentratie van soortgelijke economische activiteiten, die daardoor van agglomeratievoordelen kunnen profiteren. Innovativiteit, ondernemerschap en de kwaliteit van arbeidskrachten zijn belangrijke factoren voor het investeringsklimaat in dit type regio.

gemeenschappelijke agenda's. In de life sciences, waar Noord-Nederland een sterke kennispositie heeft, moet gewerkt worden aan heldere marktvensters en een duidelijke focus en positionering van de regio. Het doel moet zijn dat de aanwezige kennis ook naar de markt wordt gebracht en wordt omgezet in kassa.

Alhoewel het MKB een rol zou moeten spelen bij de vermarkting van kennis, blijven de innovatie en het ondernemerschap die cruciaal zijn voor toepassing en diffusie van kennis, sterk achter (zie box). Mede daardoor blijft ook de export achter: het aandeel van de export in de totale omzet van het bedrijfsleven ligt zo'n 7% lager dan het landelijke cijfer. De sectorstructuur biedt hiervoor onvoldoende verklaring. Tenslotte zijn er onvoldoende werknemers die de nieuwe kennis kunnen toepassen en absorberen. Er is een relatief laag aanbod van hoger opgeleiden – terwijl een beperkte werkgelegenheid in innovatieve beroepen op zijn beurt het gevaar oproept dat hoger opgeleiden wegtrekken –, de onderwijsgraad van jongeren in sommige gedeelten van Noord-Nederland blijft achter en de pool van werklozen is vooral middelbaar geschoold.

Het zijn deze meer randvoorwaardelijke knelpunten voor een omslag naar een innovatieve economie en de gesignaleerde transitieopgaven, die het driesporenbeleid waar dit programma op inzet, rechtvaardigen.

Innovatie en kenniseconomie in Noord-Nederland

Het gemiddeld opleidingsniveau van de werkzame beroepsbevolking in Noord-Nederland is lager dan in de rest van Nederland.

Het aandeel industriële hightech en mediumtech werkgelegenheid in de totale werkgelegenheid in Noord-Nederland is gemiddeld tot laag (platteland) en slechts in een enkele gemeente hoog tot zeer hoog.

Het aandeel R&D-werkgelegenheid in de totale werkgelegenheid is in vrijwel heel Noord-Nederland laag tot zeer laag en slechts in een enkele gemeente hoog tot zeer hoog.

De innovatieve inspanningen (voor zover traceerbaar via R&D-uitgaven, octrooien) zijn in Noord-Nederland beduidend lager dan het landelijk gemiddelde⁵.

⁵ Overigens laat dit zich voor een aanzienlijk deel verklaren door de bedrijfstypen. R&D-inspanningen worden vaak toegeschreven aan een hoofdvestiging, terwijl in Noord-Nederland vooral nevenvestigingen zijn gehuisvest.

Centrale opgaven

In het navolgende worden de hierboven beschreven centrale opgaven uitgewerkt.

Het betreft dus:

1. Uitbouwen van pieken van nationaal belang
2. Transitie in regionale speerpuntsectoren
3. Versterking MKB met betrekking tot innovatie, export en opleidingsniveau van het personeel
4. Oplossen ijlheid door versterken van ruimtelijke concentraties

Opgave 1: het uitbouwen van pieken van nationaal belang

Energie ('energiepiek in energievalei')

Beeld

Volgende massa...

Het overgrote deel van de Nederlandse activiteiten op het gebied van aardgas (winning, transport, behandeling, handel en research) is in Noord-Nederland geconcentreerd. Naast de winning vanuit het Slochterenveld is ook de toekomstige winning van het Waddengas van belang. Met de nabehandeling maar ook met het onderhoud van de technische installaties zijn veel werkgelegenheid en geld gemoeid. De elektriciteitsproductie, -opslag en -distributie (Eemscentrale, gasopslag Grijpskerk, Langeloo en Zuidwending) en potentiële aardoliewinning achter Emmen winnen aan belang in Noord-Nederland. De bedrijven zijn van behoorlijke omvang en hebben groeipotentie. Dominant is een aantal grote spelers als NAM, Gasunie (transport en infrastructuur), GasTerra (handel in gas), Essent, NUON en Electrabel met breed palet aan toeleveranciers, uitbestedingrelaties en spin-offs. De belangrijke afnemers (bijvoorbeeld energie-intensieve chemie en metaalbedrijven) zijn eveneens in Noord-Nederland gevestigd. Verder zijn er belangrijke relaties met andere sectoren als agribusiness (energie uit biomassa), chemie (gas als grondstof voor procesindustrie) en afvalverwerking (energie uit afval).

De aan energie gerelateerde werkgelegenheid in Noord-Nederland omvat zo'n 20.000 banen met daarnaast uitstraling naar de gehele Nederlandse economie (omzet aardgas in 2000 € 9,34 miljard met een toegevoegde waarde van ruim € 8 miljard, goed voor 2,1% van het BBP).

... kunde en kennis

In 2003 is Energy Valley gevormd, een publiek privaatsamenwerkingsverband van bedrijven, kennisinstellingen en overheden, dat als doel heeft een breed en integraal cluster van activiteiten te ontwikkelen dat bijdraagt aan de economische ontwikkeling van Noord-Nederland. Binnen ex-overheidsbedrijven als NAM en Gasunie is de kennisontwikkeling traditioneel gesloten, maar er wordt volop gewerkt aan meer samenwerking, onder andere met de kennisinstellingen (RUG, HBO) maar ook met Energy Delta Institute, Energy Delta Research Centre en Cartesius (kenniscentrum duurzame energie). Het aantal kenniswerkers in de sector is hoog. De kenniskolom energie is echter nog niet volledig en ook gemeenschappelijke agenda's ten aanzien van commerciële ontwikkelingen ontbreken nog.

... en in potentie nog meer kassa

Liberalisering en internationalisering bieden volop kansen voor het noordelijke energiecluster; de massa en aanwezige kennis bieden perspectief om deze kansen ook te benutten. Daarbij is het wel zaak te focussen op die energievelden waarin Noord-Nederland traditioneel sterk is (gas en olie). Op dit punt staan leverings- en voorzieningszekerheidsdiscussies nu hoog op de agenda. Waar Nederland al sterk staat als het gaat om kennis en kunde van ondergrondse opslag, zijn deze actuele discussies een extra reden om de ondergrondse opslag, een gasrotonde (van en naar Nederland), CO₂-opslag en hiervoor benodigde pijpleidingen snel te realiseren. Een gasrotonde wordt in internationaal perspectief gezien als noodzakelijk fundament van Energy Valley.

De sterk stijgende olie- en gasprijzen en de daarmee gepaard gaande dreiging voor het bestaan van de (energie-intensieve) industrie in (Noord-)Nederland nopen tot totaal nieuwe energieconcepten. De behoefte aan andere energiedragers en andere productieprocessen die de afhankelijkheid van aardgas(prijzen) verminderen en een vergroening binnen de industrie/chemie tot stand brengen, bieden nieuwe kansen voor de noordelijke economie. Een biobased economy komt hiermee dichterbij en biedt tegelijkertijd nieuwe kansen voor de agribusiness.

Gewijzigd beleid (verplichte bijmenging van 5,75% biobrandstoffen in 2010) leidt tot meer vraag naar groen gas, groene brandstoffen en groene stroom, en kan tevens leiden tot nieuwe commerciële kansen en toepassingen. In het verlengde hiervan zijn nieuwe innovaties en technologieën te verwachten die op hun beurt weer leiden tot hoogwaardige arbeid. Deze innovatieve energie-toepassingen (zoals Blue Energy en een smart power system – micro-wkk –) dragen bij aan een hoogwaardige kennisregio. Het is dan ook van belang verbinding te zoeken met kansrijke ontwikkelingen en uitdagingen binnen de agribusiness (biorefineries, biobrandstoffen), water (innovatieve energieopwekking) en chemie (vergroening).

Forse investeringen in een aantal grote projecten in Noord-Nederland bieden het regionale bedrijfsleven nieuwe mogelijkheden. De toeleveranties en uitbestedingen van en aan het regionale bedrijfsleven krijgen hierdoor een nieuwe impuls. Het is nu zaak voor het regionale bedrijfsleven en de NOM de grote uitbesteders te bevragen op hun uitbestedingseisen en daarop innovatief in te spelen.

Ambitie

Met Energy Valley richt Noord-Nederland zich de komende jaren op een onderscheidend en (inter-) nationaal sterk opererend energiecluster. De ambitie is Energy Valley uit te bouwen tot belangrijke energy-mainport op Europees en mondiaal niveau. Op Europees niveau zal Noord-Nederland de nummer één moeten zijn op het gebied van handel, transport en opslag van gas en CO₂. Daarnaast wil Noord-Nederland een sleutelpositie innemen op het terrein van duurzame energie. Ook de kennis hierover zal toonaangevend moeten zijn. Het aantal patenten moet toenemen tot minimaal 10% van het nationale aantal energiegerelateerde patenten. Het aantal kenniswerkers zal minimaal 5% zijn gegroeid. Het aantal fte's en bedrijfsvestigingen in de energiesector zal zijn gegroeid naar minimaal 15% van het landelijke aantal.

Centrale opgaven

De centrale opgaven zijn het vormgeven van de aardgas- en CO₂-hubfunctie in Noord-Nederland en het positioneren van het duurzame energiecluster. Daaraan zullen alle partijen (bedrijfsleven, overheden en kennisinstellingen) die in (Noord-)Nederland actief zijn op het gebied van energie, zich dienen te committeren.

De komende jaren dient tevens het energieregerelateerde cluster verder te worden uitgebouwd door het organisatorisch vermogen te vergroten, de bedrijvigheid in het MKB te stimuleren, de kennis te vermeerderen, het MKB aan te laten haken (kennisontwikkeling en kennisconversie), de links met andere sectoren te versterken en door vooral het cluster verder te verankeren in de regio ondanks de verdergaande internationalisering, liberalisering en marktwerking.

BioValue in de Eemshaven: value in the Valley

Water ('van kennis naar kassa')

Afbakening van het thema

Water is door het Innovatieplatform als een van de sleutelgebieden voor stimulering van innovatie bestempeld. Binnen dit sleutelgebied wordt onderscheid gemaakt tussen watertechnologie (afvalwaterzuivering, voorziening drink en industriewater), het maritiem cluster (offshore, scheepsbouw en baggersector) en deltatechnologie (waterbeheer en waterbouw).

Op **scheepsbouwgebied** heeft Noord-Nederland een relatief sterke positie met een fors aandeel in de totale werkgelegenheid in de sector en een internationaal sterke positie in vooral het zogenaamde short sea segment. Er is een compleet cluster van bedrijven, reders, toeleveranciers en dienstverleners. De marktperspectieven van de sector liggen vooral in vervangingsvraag en te verwachten extra vraag door economische groei. Verder heeft de sector, via een gedeeld netwerk van toeleveranciers en dienstverleners, een sterke synergie met de jachtbouw. Om deze marktperspectieven optimaal te kunnen benutten, zijn blijvende product- en procesinnovaties nodig. Eventuele ondersteuning hiervoor lijkt afgedekt te kunnen worden via de borgstellingregeling en de innovatieregeling scheepsbouw, het programma Maritiem (dat vooral aansluit bij kennisontwikkeling en een focus heeft op onder meer jachtbouw) en via het generiek instrumentarium. Dit is de reden dat er vooralsnog hier geen expliciete programmalijnen voor de sector worden opgenomen. Indien tijdens de regelmatige evaluaties en bijstellingen van het 'Koers Noord'-programma mocht blijken dat de specifieke innovatiebehoeften van de noordelijke scheepsbouwsector hiermee toch niet afdoende kunnen worden gedekt, dan zal worden bezien of eventueel een additionele faciliteit voor de scheepsbouw moet worden geboden.

Beeld

Vooraf sterk op gebied watertechnologie

De positie van Noord-Nederland binnen het sleutelgebied is vooral sterk op het vlak van watertechnologie (drink en industriewatervoorziening en afvalwaterbehandeling). Verder bestaat potentie voor het benutten van de kennis van sensortechnologie voor waterkwaliteitsbeheer en bestaat kennis op het snijvlak van water en energie.

Marktaantrekkelijkheid watertechnologie goed

De internationale watermarkt wordt geschat op 425 miljard. Prognoses laten zien dat de markt het komende decennium nog jaarlijks groeit met 11%. Het aantal concurrenten is beperkt.

Voldoende massa...

Alhoewel de noordelijke bedrijven en leveranciers van watertechnologie op wereldschaal relatief kleine spelers zijn, behoren ze in sommige nichemarkten tot de wereldtop. Nationaal gezien speelt Noord-Nederland op het gebied van water(zuiverings)technologie en watermanagement een belangrijke rol. In de drie noordelijke provincies zijn ruim 5500 mensen werkzaam in de watersector, 145 bedrijven behalen circa € 1 miljard aan omzet. Alleen al binnen Friesland zijn 80 bedrijven actief op het gebied van waterzuiveringstechnologie. De 80 bedrijven dragen met hun omzet voor 4,4% bij aan het BRP van de provincie. Het waterbedrijf Groningen is de op één na grootste leverancier van industriewater in Nederland en de watermaatschappij Drenthe is één van de voortrekkers op het gebied van kennisoverdracht en ondernemen naar en in ontwikkelingslanden.

...en kennis

De bedrijven zijn relatief R&D-intensief. In een rapport van het EIM (2005) wordt het cluster voor de toekomst als kansrijk ingeschat. Hierin speelt de kennispositie een belangrijke rol. In Noord-Nederland zijn grote innovatieve bedrijven gevestigd als Pacques, Spaans Babcock, Landustrie en Hubert. Hét kennisinstituut op het gebied van waterzuivering, Wetsus, is gevestigd in Leeuwarden. Rond dit instituut is onlangs het TTI-watertechnologie gevormd, met een FES-toekenning van € 35 miljoen. Met de vorming van dit instituut rond Wetsus, zal het aantal watertechnologische thema's waaraan in het Noorden wordt gewerkt de komende jaren nog worden uitgebreid.

Verder staat in Leeuwarden het grootste en meest geavanceerde drinkwaterlaboratorium van Europa. Samen met de RUG en Van

Hall (biotechnologie) en NHL (fysisch/chemische technologie) en hun spin-off bedrijven is daarmee een groot kennispotentieel aanwezig.

Via initiatieven als iWater (voortgekomen uit sensortechnologie) wordt in Noord-Nederland ook een kennispositie op het gebied van waterkwaliteitsmeting en op afstand bedienbare waterregelen en waterzuiveringinfrastructuur uitgebouwd. De sector beschikt daarmee over kennis op belangrijke snijvlakken tussen de pieken in Noord-Nederland.

...maar nog onvoldoende kassa

Door concurrentie-overwegingen en traditioneel afgebakende rollen van ingenieurs, adviesbureaus aannemers en zuiveringsbedrijven (veelal publiek), is de sector echter nog te veel versnipperd. Hierdoor worden nog onvoldoende totaaloplossingen aangeboden. Buitenlandse concurrenten doen dit beter. Ook de (gemeenschappelijke) internationale profilering is zwak. Hierdoor worden de exportmogelijkheden nog onvoldoende benut. Ondanks de internationale oriëntatie en de goede internationale reputatie die (Noord-)Nederland op het gebied heeft, scoort de export relatief laag.

Verder wordt de keten van kennis, kunde en kassa nog onvoldoende benut: de spin-offs van de kennis blijven achter.

Wel is met de Friese Wateralliantie samenwerking in gang gezet tussen bedrijfsleven, kennisinstellingen en overheid. Deze alliantie mikt op het genereren en demonstreren van integrale oplossingen waarbij Nederlandse watertechnologie, in samenhang met watermanagement en capaciteitsontwikkeling (bij overheden en studenten), wordt aangeboden.

En op langere termijn blijvend kennisbundeling en vraaggerichte R&D nodig

Voor de langere termijn is verdere uitbouw van kennis en het ontwikkelen van producten waar vraag naar is, cruciaal. Voor de Nederlandse watersector wordt op dit vlak een tekort aan (gemeenschappelijke) R&D gesignaleerd: de R&D in de sector ligt lager dan het landelijk gemiddelde en de benutting van internationale R&D-subsidies is gering. Hier speelt ondermeer het belangrijke aandeel van publieke waterbedrijven een rol. Tevens kan de gemiddeld lage opleidingsgraad in Noord-Nederland een belemmering vormen voor blijvende innovatie.

Tenslotte is aandacht nodig voor het opzetten van pilotprojecten om de brug te slaan tussen R&D en toepassing en daaraan gekoppelde opbrengsten.

Relatie met het Innovatieprogramma water

De sterkten en zwakten van de noordelijke watersector zijn sterk vergelijkbaar met die van de Nederlandse watersector als geheel.

Vandaar dat het Innovatieprogramma Water, dat in 2006 van start is gegaan, inzet op het vergroten van de export en, voor de langere termijn, het ontwikkelen van toepassingen waar marktvraag naar bestaat. Hiervoor is vanuit EZ € 45 miljoen gereserveerd voor de komende vijf jaar. Het geld wordt ondermeer ingezet voor in samenwerking verricht industrieel en pre concurrentieel onderzoek (InnoWater; € 5 miljoen per jaar); voor internationaal onderzoek (€ 2 miljoen per jaar), en voor het makelen en schakelen tussen watergerelateerde partijen. Verder wordt vanuit de bestaande instrumenten ingezet op versterking van de internationale profilering.

De ambitie van het Innovatieprogramma Water is om een excellente watersector te creëren die in samenhang opereert en waarbinnen de kansrijke clusters drink- en energiewatervoorziening, afvalwatertechnologie, sensortechnologie en interactie met natuurlijke systemen (waterverdeling en -kwaliteit; ondergrondse water/ energieopslag) tot de wereldtop behoren.

Dit Koers Noord-programma focust meer specifiek op versterking van het noordelijke cluster en het verder uitbouwen van de stap naar de markt door experimenteel onderzoek en referentieprojecten en de unieke mogelijkheid van Noord-Nederland als proeftuin voor toepassing van watertechnologie en de ontwikkeling van integrale vraaggerichte concepten voor buitenlandse afnemers en bedrijven met specifieke behoeften. Hiervoor vormt de kennis op belendende gebieden (ontwikkeling van kennis en organiserend vermogen bij afnemers van watertechnologie, koppeling van waterkwaliteitsmanagement en -beheer aan toerisme, landbouw, visserij en wonen) een sterke basis.

Ambitie

Het is de ambitie van Noord-Nederland uit te groeien tot een internationale topregio voor kennis en toepassingen op het gebied van watertechnologie. Het aandeel van de watersector in het BBP van Noord-Nederland stijgt van circa 2% (2002) naar 4% in 2020, vooral door een sterke stijging van de export. Wetsus groeit hierbij uit tot een Europees topinstituut rond welk een sterk cluster van watertechnologiebedrijven en -instellingen ontstaat, dat in Noord-Nederland ontwikkelde technologie, producten en diensten met name in het buitenland afzet.

Centrale opgaven

Om deze ambitie te realiseren, is de centrale opgave voor Noord-Nederland om te komen tot versterking van de factor kassa (spin-offs, gezamenlijke profilering) en het wegnemen van specifieke belemmeringen voor een blijvend sterke positie (kennisbundeling en onderwijs). Noord-Nederland kan daarbij gebruik maken van zijn unieke positie op het snijvlak van clusters om nieuwe product-marktcombinaties te ontwikkelen. Hierbij worden watertechnologie en schoon water benut voor de ontwikkeling van nieuwe economische activiteiten (bijvoorbeeld op het gebied van duurzame energie en toerisme).

Tevens kan Noord-Nederland profiteren van de gelijktijdige beschikbaarheid van goede natuurlijke condities (voldoende ruimte, zoet en zout water en eilanden als natuurlijk begrensde proefgebieden) en goede condities voor de ontwikkeling van een sterk cluster (de aanwezigheid van Wetsus, van bedrijven en kennisinstellingen op het gebied van watertechnologie en het draagvlak bij de overheden (tevens launching customers)). Dit maakt Noord-Nederland zeer geschikt als proeftuin voor ontwikkeling en demonstratie van innovatieve totaalconcepten en referentieprojecten.

Vitens in Leeuwarden: grootste drinkwaterlaboratorium van Europa

Sensortechnologie: intelligente toepassingen in complexe systemen

Beeld

Van kennis ...

De kennisbasis voor sensortechnologie in Noord-Nederland wordt gevormd door LOFAR. LOFAR is een project dat internationaal gezien een voorname en unieke positie heeft en op zich onderscheidend is. LOFAR is een radiotelescoop die volgens een geheel nieuw principe werkt. Duizenden kleine sensoren zijn via een hoogwaardig glasvezelnetwerk verbonden met de aanwezigheid van Europa's meest krachtige supercomputer STELLA, die de informatie vertaalt in beelden en interessante aggregatiegegevens. De toepassingen van deze sensornetwerken zijn gebaseerd op wetenschappelijk onderzoek en leiden naar verwachting tot nieuwe wetenschappelijke doorbraken.

ASTRON in Dwingeloo is de trekker van het LOFAR-project.

... en kunde

LOFAR biedt kansen voor de ontwikkeling van een kenniscluster van intelligente sensornetwerken en heeft de potentie om nieuwe bedrijvigheid tot stand te brengen met een wereldwijde markt. Daarbij wordt gedacht aan vele toepassingsgebieden, zoals beheersing van watersystemen, beheer van energienetwerken, monitoring van milieuafspraken, onderzoek van de ruimte/ruimtevaart, dijkbewaking, logistieke systemen, meteorologische toepassingen en precisielandbouw. Juist op de raakvlakken met andere pieken kunnen zich interessante innovatieve ontwikkelingen voordoen die de positie van Noord-Nederland als kennisregio verder kunnen versterken. Daardoor kunnen zich ook nieuwe commerciële mogelijkheden aandienen.

... naar meer kassa en massa.

Sensor Universe is gericht op het positioneren van Nederland als een internationaal innovatie- en bedrijvigheidscluster rondom de ontwikkeling van zgn. Multifunctional Wide Area Sensor netwerk (multisensing) technologie. Met het LOFAR-project en de supercomputer in Groningen heeft Noord-Nederland een voorsprong genomen in de ontginning van deze complexe sensorsystemen. Het is nu zaak deze piek snel verder commercieel uit te bouwen. Er is al veel (basis)kennis, echter er zijn nog weinig concrete toepassingen. Daarnaast ontbreken nog de massa en het benodigde start- en durfkapitaal.

Ambitie

Het beleid is gericht op het ontwikkelen van Noord-Nederland tot toonaangevende kennisregio in de wereld op het gebied van intelligente sensornetwerken in een periode van 10 jaar. De uitdaging is om op basis van deze positie een innovatie en bedrijvigheidscluster rondom Multifunctional Wide Area Sensor netwerktechnologie (multisensing) te ontwikkelen. Het is noodzakelijk samen met nationale en internationale netwerkpartijen te komen tot een publiek-private uitvoering van een gecoördineerd programma (Sensor Universe) en internationaal aansluiting te zoeken bij grote maatschappelijke thema's.

Centrale opgaven

Om Noord-Nederland tot een internationaal toonaangevend economisch cluster op het gebied van sensorsystemen en sensornetwerken te maken, ligt een aantal opgaven voor. Er moet tot een kritische massa gekomen worden om een economische toppositie te bereiken met een duurzaam concurrentievoordeel ten opzichte van andere regio's. Om de opgaven te realiseren moet de kennis verder uitgebouwd worden en is Sensor Universe in het leven geroepen. Wezenlijk is het opsporen en invullen van hiaten op het gebied van intelligente en innovatieve sensorsystemen.

Ook uitbouw van de pool van talent op het gebied van sensorsystemen is nodig. Deze is nog niet goed ontwikkeld. De huidige pool bestaat uit het personeel bij ASTRON, een beperkt aantal medewerkers bij andere kennisinstellingen en een tiental MKB-bedrijven. Er zijn nog geen gespecialiseerde opleidingen aan de Rijksuniversiteit Groningen en aan de Hogescholen. Naast ASTRON zijn er nog maar weinig instellingen bezig met onderzoek op het gebied van sensorsystemen en -netwerken. Er dient samengewerkt te worden tussen overheid, kennisinstellingen en bedrijfsleven om de nog prille technologie en markt van sensorsystemen en sensornetwerken tot ontwikkeling te brengen.

Antennes van het LOFAR-project: geavanceerde monitoring van natuurlijke processen

Agribusiness: kennis vergroten en brug slaan naar groene life sciences

Beeld

Voldoende massa...

Noord-Nederland kent een aantal dominante agroclusters, vooral gebaseerd op de verwerking van melk, aardappels en suikerbieten. Er is een nauwe binding tussen primaire productie en verwerking, vooral bij de aardappels, suikerbieten en melk.

De Nederlandse landbouw staat momenteel onder druk vanwege voornamelijk de hervorming van het Gemeenschappelijk Europees Landbouwbeleid.

De agrosector in Noord-Nederland heeft een toegevoegde waarde van € 5,7 miljard en biedt circa 80.000 arbeidsplaatsen (getallen LEI 2003, inclusief verwerking buitenlandse grondstoffen). Dit betreft 14% van zowel de totale toegevoegde waarde als van de totale werkgelegenheid in Noord-Nederland. Dit is hoger dan de landelijk gemiddelde cijfers, respectievelijk circa 10% en 11%.

De Noord-Nederlandse voedings- en genotmiddelen-industrie is goed voor ongeveer 22.000 arbeidsplaatsen. Hiertoe behoren ongeveer 600 bedrijven waaronder een aantal grote, zoals de aardappel- en zuivelverwerking, de suiker-industrie en slachterijen. Bekende namen zijn Royal Friesland Foods, Avebe en Cosun.

... maar aandacht nodig voor kennis

De kennis op agribusinessgebied zit voornamelijk bij de (grotere) bedrijven. De belangrijkste kennisinstellingen zitten echter buiten Noord-Nederland. De benodigde kennis zal dus voor een deel ook buiten Noord-Nederland gehaald moeten worden. Voor de agribusiness is vooral het contact met de Universiteit Wageningen een heel belangrijk facet.

Verder is voor de agribusiness de kennisontwikkeling in de life sciences sector van groot belang.

De kennisbasis voor life sciences is in Noord Nederland geconcentreerd bij de RUG/UMCG en een aantal hogescholen inclusief gelieerde instituten. Binnen de brede context van de life sciences is voor de agribusiness vooral de groene tak relevant. Hiervoor is behalve RUG/TNO het Van Hall-instituut als onderdeel van de WUR een belangrijk noordelijk kenniscentrum. Van groot belang is verknoping en afstemming van de kennisbases van Wageningen en het Van Hall-instituut.

De opleiding voor de uitvoerende niveaus in de agribusiness is via mbo-opleidingen voldoende aanwezig.

... en voor kassa

Hoewel de kassa nog behoorlijk rinkelt, rinkelt er in de agribusiness ook al enige tijd een alarmbel. De bedreigingen voor de sector zijn evident. De transitie van de agribusiness naar markten en producten met hogere toegevoegde waarde is voor de sector van levensbelang. De noordelijke bedrijven hebben dit begrepen. Er zijn verspreid over Noord-Nederland meer dan 50 bedrijven actief met bioprocessing gericht op voedsel en veevoer. In deze, veelal grotere, bedrijven staat de toepassing van die kennis voorop, met name van kennis gericht op het verhogen van de kwaliteit en gezondheid van voedingsmiddelen.

De marktkant op het snijvlak van traditionele agribusiness en groene life sciences is echter nog onderontwikkeld. Er zijn bijvoorbeeld nog geen duidelijke marktvensters binnen het cluster gekozen. Wel is te zien dat ook de grote agrifoodbedrijven steeds meer opschuiven richting life sciences. Delen van de 'groene' life sciences (met name op het snijvlak agribusiness en food) vormen een interessant cluster met groeiperspectief.

Ambitie

Doelstelling van het beleid is de nummer 1 regio te zijn op het terrein van de groene life sciences, het snijvlak tussen life sciences en de agribusiness. Daarnaast moeten de agrifoodbedrijven inzetten op de biobased economy. Door nieuwe toepassingen van grondstoffen aan de (energie-intensieve) chemische en procesindustrie dragen de agrifoodbedrijven bij aan de vergroening van de industrie en de ontplooiing en verbreding van de biobased economy.

Om basis te blijven behouden voor de economisch belangrijke agrisector is het tenslotte van belang om binnen de hele agriketen te werken aan innovatieve productiemethoden, nieuwe producten en nieuwe merken. Kennis moet snel gevaloriseerd worden.

Voor de transitie van de agrifoodbedrijven wordt ingezet op verbetering van de kostenefficiëntie om een positie op bestaande markten te behouden, en vergroting van innovatiemogelijkheden door een betere benutting en nieuwe marktgerichte toepassingen van de huidige grondstoffen.

Centrale opgaven

Ten aanzien van agribusiness ligt de eerste centrale opgave in het identificeren en definiëren van kansrijke marktvensters op het snijvlak met life sciences, maar ook met energie en chemie.

Een aardappel wordt dan niet meer gezien als aardappel, maar als biomassa. Daarbij gaat het zowel om de 'hoofdgrondstof' als om het rest- en afvalgedeelte van de plant. Door sterkere en nieuwe verbindingen te leggen tussen de agribusiness-sectoren, kennis-instellingen en de ontwikkeling van technologie (kennisplatform biomassa) kunnen grote innovatieve stappen worden gemaakt bij de scheiding en toepassing van biomassa. Het vergt de ontwikkeling en opschaling van veel nieuwe processen en technieken. Dit biedt in principe ook weer kansen voor tal van spin-off-bedrijven die zich toe kunnen leggen op de toelevering van technieken en materialen ten behoeve van deze processen. Afstemming van de noordelijke ambities op het terrein van de agribusiness/groene life sciences met de landelijke en regionale roadmaps is hierbij essentieel.

Ten tweede moet worden gewerkt aan een groter organiserend vermogen om betere kennisuitwisseling mogelijk te maken tussen bedrijven onderling en met kennisinstellingen.

Een derde opgave ligt in het versnellen van de vermarkting en het op orde brengen van de randvoorwaarden (scholing) ten behoeve van de bredere transitie. Deze transitie krijgt verder, zoals aangegeven, vorm door in de sector breed in te zetten op procesinnovaties gericht op verbeterde kostenefficiëntie.

Suiker Unie Groningen: suiker, bron van nieuwe toepassingen

Opgave 2: transitie in regionale speerpuntsectoren

Life sciences: naar een stevige focus en positionering

Beeld

Een sector met potentie

Life sciences is een dynamisch wetenschaps- en technologiegebied dat vormen van biologisch leven analyseert en gebruikt voor de ontwikkeling van betere producten en productieprocessen in veel toepassingsgebieden.

De toepassingsmogelijkheden worden globaal onderscheiden in landbouw en verwerking van agrarische producten (groene life sciences, zie agribusiness), industriële toepassingen (witte life sciences) en gezondheid (rode life sciences).

Groningen bekleedt samen met Amsterdam de tweede positie (na Leiden) in de life sciences sector voor wat betreft aantal bedrijven, kenniswerkers en omzet van zogenaamde dedicated life sciences (dit zijn kennisintensieve, gespecialiseerde bedrijven die actief zijn in R&D en die zowel aanwenden voor eigen gebruik als kennis verkopen ten behoeve van processen, producten en/of diensten aan externe opdrachtgevers). In totaal waren er eind 2004 ongeveer 30 van zulke dedicated life sciences bedrijven. Ze bieden hoogwaardige werkgelegenheid aan 500 mensen. Het gaat om 15-20% van de totale werkgelegenheid in de dedicated life sciencesbedrijven in Nederland. De grotere dedicated life sciences bedrijven in en rond Groningen hebben een sterke internationale oriëntatie. De kleinere bedrijven hebben ook een internationale oriëntatie, maar zijn daarnaast op overig Nederland en de eigen regio gericht.

De dedicated life sciences bedrijven zijn veelal spin-offs van de kennisinstellingen in Noord-Nederland en onderhouden daar

in bijna alle gevallen nauwe relaties mee. Naast de dedicated life sciencesbedrijven, zijn er meer dan 50 diversified (bedrijven met deels eigen R&D die kennis in bestaande producten en processen zijn gaan integreren) en volgende bedrijven (geen eigen R&D) actief met life sciences. In de diversified en volgende bedrijven, die veelal veel groter zijn dan de dedicated bedrijven, staat de toepassing van die kennis voorop. Ze zijn gericht op het verhogen van de kwaliteit en gezondheid van voedingsmiddelen en geneesmiddelen, het verbeteren van de milieukwaliteit, en in zijn algemeenheid de verbetering van de procesgang in de bedrijven met behulp van life sciences kennis.

Gezamenlijk hebben de dedicated bedrijven en de diversified bedrijven een massa van rond de 12.000 werkzame personen.

Kennisbasis sterk, maar focus nodig...

De life sciences sector (dedicated life sciences bedrijven en kennisinstellingen) is sterk technologisch gericht en maakt in hoge mate gebruik van de ontwikkelingen die plaatsvinden in de kennisgebieden biotechnologie, farmacie, medische wetenschappen, chemie, levensmiddelentechnologie, materiaalkunde, informatica, nanotechnologie, scheidingstechnologie en milieukunde.

Noord-Nederland heeft een aanzienlijke kennisbasis op het life sciencesterrein. De grote noordelijke kennisinstellingen zoals de Rijksuniversiteit Groningen (RUG), Universitair Medisch Centrum Groningen (UMCG), de Hanzehogeschool met het Instituut voor Life Sciences en de Noordelijke Hogeschool Leeuwarden hebben life sciences als speerpunt. Er zijn opleidingen voor biologisch-medisch laboratoriumonderzoek binnen de Noordelijke Hogeschool Leeuwarden en de Hogeschool Drenthe in Emmen. Het Leeuwarder Van Hall Instituut besteedt veel aandacht aan voedingsmiddelen en biotechnologie. Alle noordelijke provincies bieden MBO-opleidingen aan op terreinen als laboratorium-, voedingsmiddelen en procestechnologie, waardoor ook op de

uitvoerende niveaus een ruim arbeidsaanbod bestaat. In Noord-Nederland en speciaal bij het UMCG/de Rijksuniversiteit Groningen (RUG), zijn alle relevante technologiegebieden binnen de life sciences te vinden. Met deze diversiteit onderscheidt Noord-Nederland zich van de andere life sciences clusters in Nederland.

Om deze diversiteit te kunnen benutten, massa te kunnen verwerven en een duidelijke positionering van Noord-Nederland te bereiken, is echter wel focus nodig. Nu is binnen Noord-Nederland het grootste deel van de dedicated life sciences bedrijven en de kennisinstellingen (met name het UMCG) actief op het gebied van rode life sciences. De Randstad (met Leiden en Amsterdam) heeft echter een sterkere kennisbasis, terwijl ook Maastricht in opkomst is. Wel ontstaat binnen de rode life sciences in Noord-Nederland een duidelijke kennispositie op het terrein van veroudering.

Witte life sciences (biochemie, instrumenten en uitrusting, technologie algemeen) zijn relatief sterk vertegenwoordigd in Noord-Nederland, maar ook hier is focus nodig om hieraan een kansrijke uitbouw te geven.

Het is dus zaak vanuit de onderscheidende, brede, kennisbasis te komen tot een duidelijke positionering.

Die positionering kan worden gevonden door vanuit de combinatie van de verschillende kennisgebieden op zoek te gaan naar nieuwe productmarktcombinaties op de snijvlakgebieden tussen de regionaal sterke clusters en op het gebied van veroudering. Dit biedt de potentie om vanuit de brede kennisbasis vraaggestuurd te werken en de stap naar de markt te maken. De vraag van veeleisende, want zelf ook sterk in ontwikkeling zijnde kansrijke clusters, dwingt op zijn beurt het wetenschapsgebied tot blijvende proces en productinnovaties. Een dergelijke insteek biedt daarom enerzijds steun aan de bredere transitieopgave (via het combineren van de kennisbases en de versterking van snijvlakken tussen clusters) en geeft anderzijds voldoende richting om gedurende de transitieperiode aan een onderscheidende positie te werken.

...en aandacht voor kunde en kassa

De gewenste integratie van kennisgebieden komt zowel binnen de kennisinstellingen als binnen en tussen de dedicated life sciences bedrijven wel voor, maar tot nu toe in onvoldoende mate. De clusterstructuur van de life sciences is nog dun. Het organiserend vermogen beperkt zich op dit moment tot Biomedcity (een overlegstructuur tussen bedrijven en kennisinstellingen) en bijeenkomsten die voortkomen uit het project voor netwerkvorming en kennisoverdracht 'Katalysatorplus'. De bestaande organisaties missen nog slagkracht als clusterorganisatie en moet verder versterkt worden zodat een hechte clusterorganisatie van overheden, opleidingsinstellingen, onderzoeksinstituten en vooral bedrijven ontstaat. Het voortouw ligt daarbij bij de bedrijven.

Ook de marktkant is nog relatief onderontwikkeld. De omzet van witte, groene en rode life sciences mag relatief groot zijn – zo'n 23% van het Nederlands totaal –, toch is Noord-Nederland mondiaal een zeer kleine speler. Er zijn nog geen duidelijke marktvensters gekozen. Alhoewel het imago van Groningen sterk is – vooral ten aanzien van biotechnologie – en Groningen meeloopt in de subtop op het gebied van rode en witte life sciences, is het aantal spin-offs de laatste jaren afgenomen. Dit aantal is gaan achterlopen bij Wageningen, Utrecht en Rotterdam.

Ambitie

De ambitie van het cluster van Noord-Nederland is een gemiddelde groei van 10% per te realiseren bij alle spelers in het cluster. Een groei van gemiddeld 10% per jaar resulteert in 2010 in een cluster van rond de 50 dedicated life sciences bedrijven, zorgend voor zo'n 850 hoogwaardige arbeidsplaatsen bij dedicated life sciences bedrijven en 2.200 kenniswerkers in diverse instituten die bezig zijn met vele nieuwe producten. Het cluster kan binnen 5 jaar een zodanige dichtheid verkrijgen dat gesproken kan worden van een piek van nationaal belang.

Centrale opgaven

Voorwaarde voor succesvolle uitbouw en transitie van de life sciences sector is allereerst het versterken van het organiserend vermogen en het vandaar uit combineren van de verschillende kennisgebieden binnen de life sciences (dedicated bedrijven en instellingen). Dit biedt kansen om nieuwe product/marktcombinaties te ontwikkelen.

Ten tweede dient vanuit deze combinatie op zijn beurt gefocust te worden op kansrijke marktvensters. Deze liggen enerzijds in het vraaggestuurd ontwikkelen van producten voor en op de snijvlakken tussen de clusters die in Noord-Nederland kansrijk zijn. Het gaat dan om de verbinding met het agro-industriële complex (groene life sciences, zie ook onder agribusiness), het energiecluster (biomassa), watertechnologie (via microbiologie), sensortechnologie (via medische technologie) en chemie- en procesindustrie (via witte life sciences).

Anderzijds dient met de combinatie ingezet te worden op het ontwikkelen van innovatieve producten die aansluiten bij de kennisbasis op het gebied van vergrijzing. Een aantal initiatieven op dit terrein is inmiddels in gang gezet: Life-lines en Eriba (in opzet) bij de kennisinstituten, terwijl ook de dedicated bedrijven – vooral rood en groen – zoals Syncom, IQ-corporation en DSM Biologics, producten ontwikkelen die inspelen op het thema veroudering. De markten bevinden zich ondermeer in de farmaceutische industrie, de voedingsmiddelenindustrie (supplementen) en de zorgsector.

Tenslotte dient te worden ingezet op regionale verankering en vermarkting via het genereren van spin-offs en uitbouw van het cluster.

BioClear in Groningen: biologische kennis voor bodem en energie

Toerisme: naar meer innovatie en meer buitenlandse toeristen

Beeld

Van massa...

Het toerisme is met ruim 11% van de Nederlandse toeristische bedrijfsvestigingen en 21 miljoen overnachtingen (circa 20% van NL) een belangrijke sector in Noord-Nederland. Daarnaast vindt ca. 10% van de nationale toeristische bestedingen (€ 1,8 miljard) haar neerslag in Noord-Nederland en is de sector goed voor meer dan 10% van de noordelijke werkgelegenheid (70.000 banen). Circa 9% van de overnachtingen in Noord-Nederland overnachtingen is afkomstig van buitenlandse toeristen (waaronder veel Duitsers). De fysieke infrastructuur (vaarwegen, aquaducten, fietspaden, ruiterspaden e.d.) is de afgelopen jaren sterk verbeterd.

Het toerisme in Noord-Nederland kent nationaal gezien een aantal unieke sterkten:

- Het Waddengebied met de Waddeneilanden: een getijdengebied van internationale allure met belangrijke natuurlijke habitats en open landschappen;
- De (grenzeloze) vaarmogelijkheden (Waddenzee, IJsselmeer, Friese meren en de (grens-overschrijdende) toervaart);

Het erfgoed in de vorm van historische steden en dorpen (met passend kunst en cultuurklimaat) in combinatie met landschappen en natuurgebieden;

Grootschalige attracties en evenementen die uniek zijn voor (Noord-)Nederland (denk aan TT-Assen, Noorderdierenpark, Oerol, Noorderslag en Delfsail).

Noord-Nederland herbergt een groot aantal bedrijven gericht op (inter-)nationaal toerisme. Het gaat hierbij meestal om kleinere bedrijven, met een eigenaar/bedrijfsvoerder in één persoon zonder staf.

... via versterkte kennisbasis

Door de aard van de bedrijven opereren veel bedrijven nog te weinig in ketens, te weinig strategisch en soms ook te behoudend. Er is momenteel nog te weinig collectieve uitwisseling van informatie tussen de bedrijven onderling. De kennisontwikkeling die er is, is geconcentreerd bij de Christelijke Hogeschool Noord-Nederland en het Cartesius Instituut, maar blijft achter ten opzichte van

de kennisontwikkeling in andere pieken en sectoren. De technologische innovatie in het toerisme is beperkt maar wel aanwezig in een aan toerisme gerelateerde sector als de jachtbouw.

... naar duurzaam gevulde kassa

De toeristische markt is hoofdzakelijk nationaal georiënteerd met daarnaast een focus op Duitsers. Het imago van Noord-Nederland op toeristisch vlak is uitstekend en kent een duidelijk profiel rondom natuur, cultuur en ruimte. De concurrentie op de toeristische markt is groot, ook inter-nationaal gezien (goedkope zonbestemmingen in Zuid-Europa). Het gaat er nu om in te zetten op internationalisering en innovatie in relatie tot de vier genoemde thema's.

Ambitie

Door in te zetten op vier thema's rond internationalisering wil Noord-Nederland verder uitgroeien tot één van de toeristische topgebieden in Nederland (*in De Koers Verlegd* wordt ingezet op een plaats in de top 3 van toeristische bestemmingen in 2013) en Noordwest-Europa. Het aantal (buitenlandse) overnachtingen zal jaarlijks met 2% moeten groeien.

Om toeristen naar Noord-Nederland te trekken is het noodzakelijk de regio als een sterk 'merk' in de markt te zetten. Het beleid is erop gericht dat het aantal (technologische) en kennisgedreven innovaties zal toenemen.

Centrale opgaven

Het is zaak de unieke 'merken' Wadden, vaarvoorzieningen en cultuurhistorisch erfgoed nog meer uit te buiten en internationaal te positioneren. Voor de thema's moet er een directe koppeling zijn met de ruimtelijke kernkwaliteiten van Noord-Nederland en wordt vooral ingezet op het gebruik van ICT/multimedia en het binnenhalen van de buitenlandse toerist.

Daarbij moet meer dan voorheen gewerkt worden vanuit verbindende formules met als doel het verlengen van de verblijfsperiode en het verhogen van de bestedingen. Rode draad bij deze verbindende formules is de inzet van nieuwe technologieën en productinnovaties. Probeer de (buitenlandse) toeristen te verleiden met nieuwe media en nieuwe vormen van marketing.

Daarnaast kan Noord-Nederland zich toeleggen op marktontwikkeling voor (nieuwe) doelgroepen (meer sportieve welgestelde ouderen, maar ook sportieve jongeren).

Solar Boat: stille kracht voedt nieuwe watersport

Opgave 3: versterking van het MKB met betrekking tot export, innovatie en opleidingsniveau van het personeel

Om de omschakeling naar een kenniseconomie te maken, staat de economie in Noord-Nederland voor de opgave het algehele innovatieve vermogen te versterken, de export te stimuleren het opleidingsniveau van de (potentiële) beroepsbevolking te verhogen.

De specifiek noordelijke problematiek ten aanzien van innovatie, export en arbeidsmarkt rechtvaardigt een set extra maatregelen voor periode 2007-2010. Met een breed spoor, met name gericht op het MKB, wordt ingezet op min of meer generieke regelingen en projecten die in principe open staan voor het gehele stuwende bedrijfsleven. In de afgelopen Kompasperiode is ook al met een dergelijk instrumentarium gewerkt en zijn daar goede resultaten mee bereikt. Ook zijn daarover vanuit het bedrijfsleven positieve signalen ontvangen. Dit sluit nauw aan bij de wens van de Tweede Kamer die in de aangenomen Motie Van Dijk c.s. (Kamerstuk 29.697, nr. 9) aandacht heeft gevraagd voor de algehele transitie naar een noordelijke hoogwaardige kenniseconomie.

De ambitie is met dit instrumentarium een innovatiegraad en een exportpercentage te bereiken dat het percentage voor Nederland als geheel zo dicht mogelijk benadert en ertoe bij te dragen dat noordelijke ondernemers de weg weten te vinden naar het reguliere, voor heel Nederland beschikbare generieke instrumentarium. Tevens is de ambitie de braindrain vanuit Noord-Nederland te verminderen en de scholingsgraad in bedrijven te verhogen.

Een aantal generieke regelingen op basis van het Kompasprogramma loopt nog door tot en met eind 2007 of begin 2008. In 2007 wordt de opzet van het nieuwe instrumentarium nader uitgewerkt. Uitgangspunt daarbij is de behoefte van de markt. Regelingen en projecten op het onderhavige terrein uit de Kompasperiode worden geëvalueerd en verder wordt bezien in hoeverre nationale instrumentarium van EZ voorziet in de behoefte van de markt.

Een voorlopige schets van belangrijke elementen van op te zetten regelingen om de opgave voor het MKB te realiseren, is opgenomen in het derde onderdeel van het programma.

Ondernemersplein Leeuwarden: brandpunt van ondernemersactiviteiten

Opgave 4: oplossen ijlheid door versterken van ruimtelijke concentraties

De ijlheid van de noordelijke economie vraagt om het ruimtelijk concentreren van ontwikkelingen. In dit opzicht bouwt Koers Noord voort op een reeds onder Kompas voor het Noorden ingezette focus op ruimtelijke concentratie in kernzones. In lijn met de ontwikkelingen aan het eind van de Kompasperiode waar steeds meer aandacht voor kennis en innovatie kwam, trekt Koers Noord de lijn door en focust vooral op clusteren van innovatieve bedrijvigheid.

Clustering kan leiden tot agglomeratievoordelen, waardoor de diversiteit wordt bevorderd en economische groei gestimuleerd. Bovendien wordt door concentratie een schaafeffect bereikt waarmee transportassen, infrastructuur en logistiek netwerk optimaal benut worden.

Tegelijkertijd wordt de ruimtedruk op het landelijk gebied verminderd. De kwaliteiten van dit gebied kunnen hierdoor duurzaam benut worden, niet alleen als woonmilieu, maar ook voor de belangrijke economische sectoren landbouw en toerisme.

Kernzones

De vijf economische kernzones fungeren als concentratiegebieden voor werken en wonen. Dit zijn achtereenvolgens de Zuid-Drentse stedenrij, de zone Groningen-Winschoten-Assen, de Eemsdelta, de A7-zone en de Westergozone.

In de kernzones liggen de grootschalige bedrijventerreinen die uitstekend zijn geoutilleerd en ontsloten. Nationaal en internationaal georiënteerde bedrijven zijn hier gevestigd resp. vestigen zich hier graag. In de kernzones zijn de havens Delfzijl, Eemshaven en Harlingen gevestigd met hun havengerelateerde bedrijvigheid. De kernzones herbergen ook de intermodale knooppunten en de distributiecentra.

Eemsdelta

De Eemsdelta wordt apart genoemd in de nota 'Pieken in de Delta'. De Eemsdelta is met haar havengebieden aan beide zijden van de Eems een aantrekkelijk Europees vestigingsgebied voor bedrijven. In de havens en in de onmiddellijke nabijheid liggen hoogwaardige terreinen (o.a. Oosterhorn) die zijn geconcentreerd rond industriële en logistieke clusters. In dit gebied zullen verschillende sectoren zoals energie, agribusiness en de (chloor)chemie (waaronder verbreding met ethyleen) verder tot ontwikkeling komen.

Tenslotte ligt in dit gebied een kans door uitwerking te geven aan gezamenlijke positionering, profilering en ontwikkeling van de Nederlands Duitse Eemshavens.

Stedelijke netwerken

Binnen de vijf kernzones liggen de vier grootste steden Assen, Emmen, Groningen en Leeuwarden. Zij zijn als het ware de kristallisatiepunten, pijlers van de noordelijke kenniseconomie. Samen beschikken zij over een groot economisch potentieel. Werkgelegenheid, stuwende bedrijvigheid, kennisinfrastructuur, innovatief vermogen en een groot arbeidspotentieel zijn hier geconcentreerd. Zo vormen deze steden de plaatsen waar een relatief groot deel van de kennis en bedrijvigheid in de eerder genoemde kansrijke clusters en regionale speerpuntsectoren zijn gevestigd. Ook bevinden zich in deze steden belangrijke voorzieningen.

Door de aanwezigheid van de kennisinstellingen hier zijn zij de ideale vestigingsplaatsen voor op kennis gebaseerde bedrijven. De randvoorwaarden voor de vestiging van spin-offs van de kennisinstellingen moeten hier optimaal zijn.

De ruimtelijke opgave loopt dwars door de programmalijnen heen. Binnen de programmalijnen 1 en 2 wordt daaraan wordt inhoud gegeven door bij projecten ook in te zetten op ruimtelijke versterking van de clustervorming. Voor sectoren waarin dit relevant is (bij toerisme bijvoorbeeld, is dit minder het geval) kan zo'n versterking optreden doordat projecten binnen de kernzones vooral neerslaan binnen de 4 noordelijke grote steden dan wel de Eemsdelta waar ook kennisinstellingen en andere bedrijven uit het cluster (of andere clusters) gevestigd zijn.

3 - Programm

Programma- en actielijnen voor het uitbouwen van pieken van nationaal belang

ENERGIE

Programmalijn 1 Ontwikkeling aardgashubfunctie

Inzet is om de rol van Noord-Nederland als mainport voor aardgas (ook in vloeibare vorm) en CO₂ te versterken door ontwikkeling van de regio tot een internationaal knooppunt voor handel, doorvoer en opslag van aardgas en CO₂.

Actielijn 1

Projecten gericht op kennisontwikkeling ten behoeve van handel, doorvoer en opslag van aardgas en CO₂.

Programmalijn 2 Verwerving sleutelpositie duurzame energie

Inzet is om Noord-Nederland een zodanige bijdrage te laten leveren aan de nationale productie en het gebruik van duurzame energie, dat de totale Nederlandse productie en het gebruik van duurzame energie binnen vijf jaar vergelijkbaar is met de Europese top van landen die duurzame energie produceren en gebruiken.

Actielijn 2a

Projecten gericht op de vergroting van het gebruik van duurzame energiebronnen door de industrie in Noord-Nederland, waarvoor collectieve fysieke aanpassing van de infrastructuur nodig is.

Actielijn 2b

Projecten gericht op industriële en experimentele kennisontwikkeling in Noord-Nederland voor inzet van biomassa ten behoeve van energieopwekking of biobrandstoffen in Noord-Nederland.

Programmalijn 3 Uitbouw kennisinfrastructuur

Inzet is om de bestaande kennisinfrastructuur uit te bouwen door verbreding van het industrieel onderzoek of de experimentele ontwikkeling naar nieuwe of verbeterde energiebronnen, door versterkt kwantitatief en kwalitatief aanbod van kenniswerkers vanuit mbo, hbo en wo, of door samenwerking van ondernemers of ondernemers en onderzoeksorganisaties actief op het gebied van energie, met andere sectoren of met ondernemers of onderzoeksorganisaties buiten de grens.

Actielijn 3a

Projecten gericht op het ontwikkelen van nieuwe technieken voor winning of benutting van bronnen van fossiele of duurzame energie.

Actielijn 3b

Projecten gericht op het ontwikkelen van gemeenschappelijke plannen en daarop gebaseerde acties van een Noord-Nederlandse ondernemer met tenminste een andere ondernemer of onderzoeksorganisatie of gemeenten, provincies of openbare lichamen actief op het gebied van energie, ten behoeve van innovatieve toepassing en vermarkting van aardgas en andere gassen.

Actielijn 3c

Projecten gericht op industrieel onderzoek en experimentele ontwikkeling op het gebied van energie door een of meer Noord-Nederlandse ondernemers of door tenminste een Noord-Nederlandse onderneming en een onderzoeksorganisatie actief op het gebied van energie, in samenwerking met een of meer ondernemers of onderzoeksorganisaties uit een of meer van de Noord-Nederlandse clusters water, sensortechnologie, agribusiness, of life sciences of toerisme.

Actielijn 3d

Projecten gericht op het voorbereiden van opleidingen en het bieden van hoogwaardige onderwijsfaciliteiten voor kenniswerkers op het gebied van energie.

Actielijn 3e

Projecten gericht op samenwerking tussen Noord-Nederlandse ondernemers of ten minste een ondernemer en onderzoeksorganisaties actief op het gebied van energie met een of meer niet-Nederlandse ondernemers of onderzoeksorganisaties, ten behoeve van industrieel onderzoek en experimentele ontwikkeling op het gebied van energie.

Programmalijn 4 Versterking regionale clustervorming en profilering

Inzet is het realiseren van vernieuwende ketensamenwerking tussen de energie-gerelateerde grote bedrijven met vestigingen in Noord-Nederland en bestaande of nieuw te vormen Noord-Nederlandse toeleveranciers, of het versterken van de nationale en internationale profilering van de regio als toplocatie voor productie, handel en opslag van fossiele en duurzame energie. Onder vernieuwende ketensamenwerking wordt hierbij verstaan een zodanige wisselwerking tussen uitbesteders en toeleveranciers, dat de toeleveranciers voortdurend

afdoende zijn geïnformeerd over en ingespeeld op de eisen waar de uitbesteders uit hoofde van de ontwikkelingen in de energiesector mee worden geconfronteerd.

Actielijn 4a

Projecten gericht op vernieuwende ketensamenwerking tussen ondernemers in de energiesector met een vestiging in Noord-Nederland, op het gebied van grootschalige Noord-Nederlandse gas- en elektriciteitsprojecten.

Actielijn 4b

Projecten gericht op vernieuwende ketensamenwerking tussen ondernemers in de energiesector met een vestiging in Noord-Nederland, op het gebied van (hernieuwde) oliewinning.

Actielijn 4c

Projecten gericht op vernieuwende ketensamenwerking tussen ondernemers in de energiesector met een vestiging in Noord-Nederland, gericht op het kunnen inzetten van diverse soorten brandstof ('brandstofdiversificatie').

Actielijn 4d

Projecten gericht op het versterken van het internationale profiel van Noord-Nederland als toplocatie voor productie, handel en transport voor fossiele en duurzame energie ('Energy Valley').

Actielijn 4e

Projecten gericht op het stimuleren van de vestiging van ondernemers en onderzoeksorganisaties op het gebied van energie in Noord-Nederland.

WATER

Programmalijn I Versterking van regionale clustervorming en profilering

Inzet is Noord-Nederland zich te laten ontwikkelen tot Europese toplocatie voor kennis en productie van hoogwaardige watertechnologie en daaraan gerelateerde diensten door versterking van de onderlinge samenwerking tussen ondernemers en onderzoeksorganisaties of vergroting van het aantal ondernemers, onderzoeksorganisaties en opleidingen op het gebied van watertechnologie.

Actielijn 1a

Projecten gericht op het stimuleren van de vestiging in Noord-Nederland van ondernemers, onderzoeksorganisaties of opleidingen op het gebied van watertechnologie, die door hun complementaire kennis of goede reputatie bijdragen aan de positie van Noord-Nederland als Europese toplocatie voor watertechnologie.

Actielijn 1b

Projecten gericht op de instandhouding, de uitbouw en de aanpassing aan nieuwe onderzoeksvelden en -bevindingen van de analytische laboratoriumfaciliteiten, de kleinschalige onderzoeksvoorzieningen en grootschaliger onderzoekopstellingen ('applicatiefaciliteiten') in Noord-Nederland voor ondernemers en onderzoeksorganisaties op het gebied van watertechnologie.

Actielijn 1c

Projecten gericht op het faciliteren van de beschikbaarheid van bedrijfsruimten en de toegang tot durfkapitaal voor in Noord-Nederland (door)startende bedrijven die watertechnologische kennis toepassen.

Actielijn 1d

Projecten gericht op de versterking van het organisatievermogen, de gezamenlijke promotie en de ontwikkeling van gezamenlijke strategische toekomstvisies en daarop gebaseerde acties van Noord-Nederlandse, met watertechnologie verbonden ondernemers, onderzoeksorganisaties of gemeenten, provincies of openbare lichamen.

Programmalijn 2 Versterking van valorisatie van watertechnologie

Inzet is om meer opbrengsten te genereren van bestaande of nieuw te ontwikkelen watertechnologische kennis door intensivering van het industrieel onderzoek en de experimentele ontwikkeling op het gebied van watertechnologie of door profilering van Noord-Nederland als toplocatie voor experimenteel onderzoek naar met watertechnologie gerelateerde nieuwe producten en diensten.

Actielijn 2a

Projecten gericht op onderzoek naar de toepassingsmogelijkheden van watertechnologische kennis via testopstellingen ('demosites') in Noord-Nederland.

Actielijn 2b

Projecten waarbij een onderneming of een bestuursorgaan als eerste afnemer ('launching customer') van een product of dienst op het gebied van watertechnologie optreedt, of samenwerkingsprojecten tussen tenminste een Noord-Nederlandse ondernemer met ondernemers of onderzoeksorganisaties gericht op het uitvoeren en demonstreren van praktijkgerichte testen van watertechnologische producten of watertechnologische producten en daaraan verbonden diensten, waarbij de schaal van de test overeen komt met uitvoering in de praktijk ('referentieprojecten').

Actielijn 2c

Projecten die bijdragen aan de profilering van Noord-Nederland als geschikte testomgeving ('proeftuin') voor nieuwe productmarktcombinaties van watertechnologie of daaraan gerelateerde diensten.

Programmalijn 3 Versterken aanwezigheid kenniswerkers

Inzet is om via het opleiden van kenniswerkers op het gebied van watertechnologie en het stimuleren van aantrekkelijke carrièrepaden voor dergelijke kenniswerkers, het aanbod van kenniswerkers in Noord-Nederland te versterken en daarmee bij te dragen aan de positie van de regio als Europees kenniscentrum voor watertechnologie.

Actielijn 3a

Projecten gericht op het ontwikkelen van traineeships bij ondernemers in het watercluster in Noord-Nederland, waarbij trainees op verschillende plaatsen in het Noord-Nederlandse bedrijfsleven ervaring kunnen opdoen en zich een beeld kunnen vormen van de aantrekkelijkheid van een loopbaan in de watertechnologiesector.

Actielijn 3b

Projecten gericht op het ontwikkelen van nieuwe en doorontwikkelen van reeds bestaande watertechnologieopleidingen voor mbo, hbo en universiteiten (ir., mba) in Leeuwarden.

Actielijn 3c

Projecten gericht op het ontwikkelen van bijscholingstrajecten voor personeel uit het bedrijfsleven op het gebied van watertechnologie.

SENSORTECHNOLOGIE

Onder sensortechnologie wordt verstaan technologie die het mogelijk maakt grote hoeveelheden gegevens van fysische, chemische, biologische, meteorologische, medische of ecologische veranderingen in korte tijd uiterst nauwkeurig te monitoren, registeren of verwerken.

Programmalijn 1 Versterking van regionale clustervorming en profilering

Inzet is het versterken van de positie van Noord-Nederland als toplocatie voor onderzoek naar en toepassing van sensortechnologie, door het aantrekken van bestaande of het ondersteunen van nieuwe ondernemers en onderzoeksorganisaties actief op het gebied van sensortechnologie, of door het versterken van de nationale en internationale bekendheid van het cluster sensortechnologie in Noord-Nederland.

Actielijn 1a

Projecten die bijdragen aan de oprichting van een internationaal kennisinstituut in Noord-Nederland voor industrieel onderzoek en experimentele ontwikkeling op het gebied van sensortechnologie.

Actielijn 1b

Projecten gericht op het stimuleren van de vestiging in Noord-Nederland van ondernemers of onderzoeksorganisaties die zich richten op de toepassing van door Noord-Nederlandse onderzoeksorganisaties ontwikkelde kennis op het gebied van sensortechnologie.

Actielijn 1c

Projecten die erop zijn gericht om het cluster sensortechnologie meer nationale of internationale bekendheid te geven.

Programmalijn 2 Versterking van valorisatie van sensortechnologie

Inzet is de toepassing en de opbrengsten van kennis op het gebied van sensortechnologie te versterken door versterkte kennisdeling tussen ondernemers en onderzoeksorganisaties, door toepassing van de technologie op nieuwe markten, door het betrekken van een bredere kring partijen die de techniek in hun producten of diensten kunnen incorporeren, of door het maken van plannen voor commerciële toepassing van de ontwikkelde technologie.

Actielijn 2a

Projecten gericht op het identificeren van markten waarvoor commerciële toepassingen van sensortechnologie kunnen worden ontwikkeld.

Actielijn 2b

Projecten waarbij een onderneming of een bestuursorgaan als eerste afnemer ('launching customer') van een product of dienst op het gebied van sensortechnologie optreedt of projecten gericht op samenwerking tussen een of meer Noord-Nederlandse leveranciers van sensortechnologie en een of meer beoogde gebruikers, ten behoeve van de ontwikkeling van prototypes van producten of diensten op het gebied van sensortechnologie.

Actielijn 2c

Projecten gericht op het ontwikkelen van plannen en daarop gebaseerde acties voor commerciële toepassing van sensortechnologie.

Actielijn 2d

Projecten waarbij in sensortechnologie gespecialiseerde ondernemers of onderzoeksorganisaties zich richten op het toepasbaar maken voor en het overdragen van sensortechnologische kennis naar het midden- en kleinbedrijf in Noord-Nederland waardoor participatie van Noord-Nederlandse MKB-ondernemers in toepassingsprojecten van sensortechnologie mogelijk wordt.

Programmalijn 3 Versterken aanwezigheid kenniswerkers

Inzet is om via ontwikkeling van specifieke opleidingen of hoogwaardige onderwijsfaciliteiten voldoende kenniswerkers aan te trekken of te kunnen opleiden om aan de vraag in de sector sensortechnologie naar gekwalificeerd personeel te kunnen voldoen.

Actielijn 3a

Projecten gericht op het opzetten van opleidingen of het bieden van hoogwaardige onderwijsfaciliteiten in Noord-Nederland voor kenniswerkers op het gebied van sensortechnologie.

AGRIBUSINESS

Programmalijn 1 Versterking van regionale clustervorming en profilering

De inzet is gericht op het versterken van de samenwerking tussen ondernemers, onderzoeksorganisaties of overheden actief op het gebied van agribusiness in Noord-Nederland of de vergroting van de nationale en internationale bekendheid van dit cluster.

Actielijn 1a

Projecten gericht op versterking van de samenwerking tussen ondernemers en onderzoeksorganisaties of gemeenten, provincies of openbare lichamen, actief op het gebied van agribusiness in Noord-Nederland.

Actielijn 1b

Projecten gericht op bevordering van samenwerking van een of meer Noord-Nederlandse ondernemers of een of meer ondernemers en onderzoeksorganisaties actief op het gebied van agribusiness met in het buitenland gevestigde ondernemers of onderzoeksorganisaties.

Actielijn 1c

Projecten gericht op het versterken van de bekendheid van de Noord-Nederlandse agribusinesssector en de in Noord-Nederland uitgevoerde of lopende onderzoeksprojecten door versterkte communicatie en informatieverstrekking tussen ondernemers of ondernemers en onderzoeksorganisaties actief in de agribusinesssector en naar potentiële afnemers van producten of diensten van de Noord-Nederlandse sector.

Programmalijn 2 Versterking van valorisatie van kennis in de agribusinessketen

De inzet is gericht op het versnellen van het proces gericht op commerciële toepassing van kennis uit de agribusiness, of op het ontwikkelen van meer kostenefficiënte methoden om grondstoffen uit de agribusiness in te zetten voor verschillende toepassingen en daarmee bij te dragen aan de opbrengsten van agribusiness voor Noord-Nederland.

Actielijn 2a

Projecten gericht op het versnellen van de commerciële toepassing van kennis op het gebied van agribusiness door samenwerking tussen onderzoeksorganisaties, in agribusiness gespecialiseerde ondernemers en MKB, door het ontwikkelen en testen van praktische toepassingen van in de agribusiness ontwikkelde grondstoffen en daarop gebaseerde producten of door het opzetten van proefopstellingen voor toepassingen van in de agribusiness ontwikkelde kennis.

Actielijn 2b

Projecten gericht op verbetering van de kostenefficiëntie in de productie van grondstoffen uit de agribusinesssector of voor toepassingen daarvan.

Programmalijn 3 Ontwikkelen van kansrijke productmarktcombinaties van agribusiness met andere sectoren

Inzet is om nieuwe producten en diensten te ontwikkelen voor toepassing van kennis uit de agribusiness-sector in andere sectoren.

Actielijn 3a

Projecten gericht op het tot stand brengen van gemeenschappelijke plannen en daarop gebaseerde acties tussen ondernemers of onderzoeksorganisaties uit de Noord-Nederlandse agribusiness en ondernemers of onderzoeksorganisaties uit een of meer van de Noord-Nederlandse clusters energie, water, sensortechnologie, agribusiness, of life sciences of toerisme, gericht op het ontwikkelen van nieuwe productmarktcombinaties.

Actielijn 3b

Projecten gericht op industrieel onderzoek en experimentele ontwikkeling ten behoeve van nieuwe productmarktcombinaties op basis van biomassa.

Programmalijn 4 Versterken aanwezigheid kenniswerkers

Inzet is om via ontwikkeling van specifieke opleidingen en hoogwaardige onderwijsfaciliteiten voldoende kenniswerkers aan te trekken en te kunnen opleiden om aan de vraag in de sector agribusiness naar gekwalificeerd personeel te kunnen voldoen.

Actielijn 4a

Projecten gericht op het voorbereiden van opleidingen en het bieden van hoogwaardige onderwijsfaciliteiten voor kenniswerkers op het gebied van agribusiness.

Programma- en actielijnen voor transitie in regionale speerpuntsectoren

LIFE SCIENCES

Programmalijn 1 Versterking van het regionale clustervorming en profilering

De inzet is gericht op het versterken van de samenwerking tussen ondernemers, onderzoeksorganisaties of overheden binnen het cluster life sciences in Noord-Nederland of de vergroting van de nationale en internationale bekendheid van dit cluster.

Actielijn 1a

Projecten gericht op de versterking van de samenwerking tussen ondernemers, onderzoeksorganisaties en gemeenten, provincies of openbare lichamen, actief op het gebied van life sciences in Noord-Nederland.

Actielijn 1b

Projecten gericht op het aantrekken van binnenlandse en buitenlandse life sciences ondernemers en onderzoeksorganisaties naar Noord-Nederland.

Actielijn 1c

Projecten in aansluiting op het nationale instrumentarium die gericht zijn op ondersteuning van starters en spin-offs uit ondernemingen en onderzoeksorganisaties, die kennis op het gebied van life sciences in Noord-Nederland toepassen.

Actielijn 1d

Projecten gericht op het versterken van de bekendheid van de Noord-Nederlandse life sciencessector en de in die sector uitgevoerd en lopende onderzoeksprojecten, door versterkte communicatie en informatieverstrekking tussen ondernemers of ondernemers en onderzoeksorganisaties in de lifesciences-sector en naar potentiële afnemers van producten of diensten van de Noord-Nederlandse sector.

Actielijn 1e

Projecten gericht op bevordering van samenwerking met tussen in Noord-Nederland gevestigde ondernemers of ondernemers en onderzoeksorganisaties op het gebied van life sciences en buiten de grens gevestigde ondernemers of onderzoeksorganisaties.

Programmalijn 2 Ontwikkelen van nieuwe product-marktcombinaties van life sciences met andere sectoren

Inzet is om vanuit de life sciences nieuwe producten en diensten te ontwikkelen voor toepassing in andere sectoren.

Actielijn 2a

Projecten gericht op het ontwikkelen van een gemeenschappelijke onderzoeks- en ontwikkelingsagenda of structurele samenwerking van ondernemers en onderzoeksorganisaties binnen het Noord-Nederlandse cluster life sciences met ondernemers of onderzoeksorganisaties uit een of meer van de Noord-Nederlandse sectoren energie, water, sensortechnologie, agribusiness of toerisme, waarin de verdere integratie van kennis leidt tot nieuwe product/marktcombinaties.

Actielijn 2b

Projecten gericht op het ontwikkelen van nieuwe product/marktcombinaties, voortbouwend op de bestaande Noord-Nederlandse kennis rond het thema veroudering.

TOERISME

Programmalijn 1 Versterking van regionale clustervorming en profilering

Inzet is het versterken van het organiserend vermogen van de toerismesector op bovenlokaal en subregionaal niveau en het beter vermarkten en profileren van de Noord-Nederlandse regio of delen daarvan bij de (buitenlandse) toerist.

Actielijn 1a

Projecten gericht op het versterken van het organiserend vermogen van ondernemers in de sector toerisme en recreatie. Hieronder kan ook worden verstaan het creëren van kwaliteitskringen.

Actielijn 1b

Projecten gericht op het initiëren, ontwikkelen en internationaal positioneren van toeristische formules, die in Noord-Nederland aanwezige kwaliteiten en attracties met elkaar verbinden in voor Noord-Nederlandse provincies nieuwe product-marktcombinaties.

Programmalijn 2 Versterken van valorisatie van kennis tbv toerisme

Inzet is het verder versterken van de kennis over het toerisme met een zwaar accent op het toepassen van deze kennis door de ondernemers.

Actielijn 2a

Projecten gericht op het genereren van vernieuwende toeristische kennis die direct en generiek toepasbaar is voor en door de ondernemer en die bijdraagt aan de structurele versterking van de sector in Noord-Nederland.

Actielijn 2b

Projecten gericht op het ontwikkelen van nieuwe ICT en multimediale toepassingen om de toerist en recreant in Noord-Nederland optimaal te bedienen.

Programmalijn 3 Ontwikkeling van grootschalige attracties en evenementen

Inzet is het versterken van de positie van de toerisme en recreatiesector in Noord-Nederland door toevoeging van nieuwe en door vernieuwing van bestaande topattracties en evenementen/congressen.

Actielijn 3a

Projecten gericht op het in Noord-Nederland ontwikkelen van topattracties met een internationaal karakter en het verder ontwikkelen van bestaande topattracties.

Actielijn 3b

Projecten gericht op het ontwikkelen van voor Noord-Nederland nieuwe evenementen en congressen.

Programmalijn 4 Versterken van het aanbod van kenniswerkers in de toerismesector

Inzet is om via ontwikkeling van specifieke opleidingen en hoogwaardige onderwijsfaciliteiten voldoende kenniswerkers aan te trekken en te kunnen opleiden om aan de vraag naar gekwalificeerd personeel in de toerismesector te kunnen voldoen.

Actielijn 4a

Projecten gericht op het opzetten of het introduceren van opleidingen en hoogwaardige opleidingsfaciliteiten in Noord-Nederland voor ondernemers in de sector toerisme en recreatie.

Regelingen en voorzieningen ter versterking van het MKB met betrekking tot innovatie, export en opleidingsniveau van het personeel

In 2008 zullen nieuwe regelingen van start gaan, waarvan hieronder genoemde elementen waarschijnlijk deel uit zullen maken. In ieder geval zullen de op te zetten regelingen additioneel moeten zijn aan het nationale instrumentarium voor het mkb.

Meer innovatie

- Een generieke regeling met name gericht op het stimuleren van strategische activiteiten van bepaalde categorieën (stuwende) ondernemingen uit het MKB op het gebied van product- en procesinnovatie, marktverkennen, het verrichten van haalbaarheidsonderzoeken, het ontwikkelen van demonstratiemodellen en het opstellen van marketingplannen. Doel is het verhogen van het strategisch vermogen van MKB-ondernemingen op genoemde terreinen.
- Het stimuleren van de kennisverspreiding vanuit de Rijksuniversiteit Groningen en de noordelijke hogescholen naar het bedrijfsleven. Doel is het vergroten van de kennisdiffusie naar het MKB die tot nu toe onvoldoende van de grond komt, ondanks een op zich zelf goede kennisinfrastructuur.
- Een kleinschalige ondernemersfaciliteit van, voor en door het bedrijfsleven, die concrete eigen innovatie-initiatieven en -ideeën van ondernemers uit kan werken om zo tot een businessplan te komen.
- Een vouchersysteem dat additioneel is aan landelijke vouchers en aan de landelijke ondersteuning in de pre seed fase.
- Financiële faciliteiten voor (de ontwikkeling van) innovatieve bedrijfsactiviteiten met een hoog risicoprofiel.

Meer export

- Het in nauwe samenwerking met de EVD en de KvK's ontwikkelen van concrete en gerichte exportprogramma's en -reizen waar de markt behoefte aan heeft en de markt zelf ook daadwerkelijk in participeert. Doel is het realiseren van een marktgedreven exportprogrammalijsn waarbij ondernemers het initiatief nemen en aan het roer staan. De pieken en de landen die deel uitmaken van de Noordelijke Ontwikkelings As zijn daarbij speerpunten.
- Een generieke regeling gericht op het stimuleren van strategische activiteiten van bepaalde categorieën (stuwende) ondernemingen uit het MKB op het gebied van de export. Doel is het verhogen van het strategisch vermogen van MKB-ondernemingen op het terrein van de export.

Beter opgeleid personeel

- Een regeling voor MKB-bedrijven die het aantrekkelijk maakt om hoger opgeleiden (HBO-ers en academici) voor enige tijd aan te trekken. Doel is het kennisniveau binnen de noordelijke MKB-ondernemingen omhoog te schroeven en te bereiken dat noordelijke kennisinstellingen meer HBO-ers en academici door kunnen leiden naar het noordelijke MKB (het voorkomen van een braindrain).
- Ondersteuning van scholingsvragen vanuit MKB-bedrijven teneinde tot een upgrading te komen van de zittende werknemers.

— Bijlagen

Organisatie van het programma

Met de programma- en actielijnen en de voor het Noorden beschikbare ondersteuningsregelingen, mikt het programma Koers Noord op een samenhangende aanpak voor het versterken van de potenties van het Noorden. Deze samenhang komt ook tot uitdrukking in de organisatie van het programma.

Het organisatiemodel wordt langs de volgende lijnen uitgewerkt:

- Projecten worden ingediend ter beoordeling bij het gezamenlijk programmasecretariaat van het Ministerie van Economische Zaken en het SNN, dat is gevestigd bij de Uitvoeringsorganisatie van het SNN. Dit geldt voor alle projecten, onafhankelijk van de vraag of zij worden ingediend voor opgave 1 (het uitbouwen van pieken van nationaal belang) en de daarbij horende subsidieregeling Pieken in de Delta, voor opgave 2 (transitie in regionale speerpuntsectoren) en de daarbij behorende regeling op grond van het programma Koers Noord, of voor opgave 3 (versterking van het MKB op het gebied van innovatie, export en opleidingsniveau van het personeel) en de daarbij behorende regeling op grond van het programma Koers Noord.
- Er wordt één aanvraagformulier ontwikkeld dat zowel een aanvraagformulier zal kunnen zijn voor een project dat wordt ingediend voor opgave 1 als voor een project dat wordt ingediend voor opgave 2.

- Afhankelijk van de opzet van een project, kunnen projecten uit opgave 1 in aanmerking komen voor een gemengde financiering vanuit de subsidieregeling Pieken in de Delta en de Europese Structuurfondsenregeling (OP-EFRO-Noord).
- Subsidietoekenningen vanuit meerdere subsidieregelingen worden zoveel mogelijk gebundeld en voorzien van gestandaardiseerde voorwaarden.
- De Programma Commissie geeft haar zienswijze aan de Minister van Economische Zaken en het DB-SNN over projecten waarvoor subsidies worden aangevraagd krachtens de Subsidieregeling Pieken in de Delta. Er zal worden gestreefd naar een gelijktijdige committering door de Minister van Economische Zaken en het SNN.
- Het beheer en de monitoring van de uitkomsten van het programma Koers Noord worden zoveel mogelijk verzorgd door de Uitvoeringsorganisatie van het SNN.
- De Minister van Economische Zaken zorgt zelf voor de monitoring ten behoeve van de verantwoording die zij aan de Tweede Kamer verschuldigd is ten aanzien van de resultaten van de subsidieregeling Pieken in de Delta. Uiteraard kan zij hierbij gebruik maken van de gegevens die worden verzameld door de uitvoeringsorganisatie van het SNN.
- Tevens geeft de Programma Commissie een zienswijze aan het DB-SNN over majeure projecten op het gebied van de speerpunten die worden ingediend krachtens het programma Koers Noord en projecten die worden ingediend krachtens de Europese Structuurfondsenregeling (OP-EFRO-Noord).

Samenstelling van de Programma Commissie Noord-Nederland

De Programma Commissie bestaat uit:

Dhr. drs. E.H.T.M. (Ed) Nijpels

Samenwerkingsverband Noord Nederland

voorzitter

Commissaris der Koningin Provincie Fryslân

Dhr. mr. E.J. (Bert) de Vries

Ministerie van Economische Zaken

Plaatsvervangend Directeur Generaal Ondernemen en Innovatie

Dhr. H.P.K.M. (Huub) Looman

Provincie Drenthe

Gedeputeerde

Dhr. Drs. J.J. (Jaap) Dijkstra

Gemeente Groningen

wethouder

Dhr. A. (Arjen) Terpstra

Foreign Media Group

bestuursvoorzitter

Dhr. J.P. (Jos) Vaessen

TT World

Voorzitter

Dhr. H. (Harm) Roeten

CNV Bedrijven Bond Drachten

bestuurslid

Dhr. prof. dr. J.Th.A. (Hans) Bressers

Universiteit van Twente

Hoogleraar Centrum voor Schone Technologie en Milieubeleid

Dhr R. (Robert) Veenstra MBA

Christelijke Hogeschool Nederland

Voorzitter College van Bestuur

Dhr. ir. H.A.F. (Hugo) van der Vlist

Drenthe College

Voorzitter College van Bestuur

Dhr. prof. dr. K. (Koos) Duppen

Rijksuniversiteit Groningen

lid College van Bestuur

Secretarissen:

Dhr. Drs. B.C. (Berry) Eijendaal

Ministerie van Economische Zaken

programmaleider Noord-Nederland

a.i. Dhr. R.A. (Rob) Engelsman

Samenwerkingsverband Noord Nederland

directeur

Verantwoording

Bij de totstandkoming van het programmadocument is intensief geput uit beschikbare regionale analyses, rapporten en beleidsnota's. Ook is aanvullend en specifiek extern onderzoek verricht dan wel in gang gezet op een drietal aspecten (het nationaal onderscheidende karakter van deze pieken; de mogelijke aanvullende of gewijzigde centrale opgaven voor het programma voor versterking van de keten kennis-kunde-kassa; en aanvullende generieke regelingen ten opzichte van het huidige en toekomstige EZ-instrumentarium, mede op basis van nadere evaluatie van enkele onder Kompas voor het Noorden lopende regelingen en voorzieningen).

Het programmadocument is opgesteld door het Samenwerkingsverband Noord-Nederland en het Ministerie van Economische Zaken, ten behoeve van de Programma Commissie. Hiermee is zorg gedragen voor een soepele overgang vanuit het Kompas voor het Noorden, ruimtelijk-economisch ontwikkelingsprogramma Noord-Nederland 2000 t/m 2006.

Colofon

Dit is een uitgave van het ministerie van Economische Zaken en het Samenwerkingsverband Noord-Nederland ten behoeve van de Programma Commissie Noord-Nederland
Oktober 2007

Meer exemplaren kunt u bestellen via

www.ez.nl of via telefoonnummer 0800-646 3951

Informatie

Ministerie van Economische Zaken
t.a.v. Programma Noord-Nederland
telefoonnummer: 050- 599 2525
e-mail: pid_noord@minez.nl
website: www.noord.piekenindedelta.nl

Samenwerkingsverband Noord-Nederland
telefoonnummer:
058 – 292 5293 (bestuurlijk)
050 – 522 4900 (subsidies)
e-mail: bestuur@snn.eu/uo@snn.eu
website: www.snn.eu

Publicatienummer: 070143